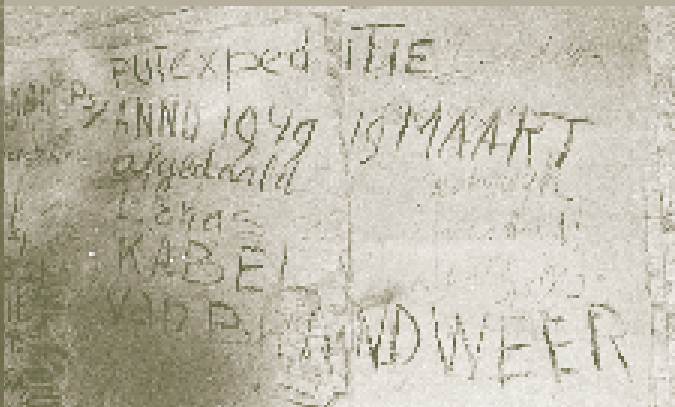

SOK

EEN UITGAVE VAN
Studiegroep **O**nderaardse **K**alksteengroeven
Natuurhistorisch Genootschap in Limburg

mededelingen 25

MEI 1996

SOK

mededelingen **25**

- 3** Inleiding
- 4** Reconstructie van een winmethode in de Sint Pietersberg
- 14** Tussen Ahrensburger kunst en Valkenburger kitsch
- 32** Enige opmerkingen betreffende de bouw van de
 “van Schaik- tunnel”
- 36** De Putexpeditie in de Fallenberg op 19 maart 1949
- 40** Ongeval in de Scharnderberg
- 48** Colofon

INLEIDING

De Studiegroep Onderaardse Kalksteengroeven (SOK) is binnen het Genootschap altijd een buitenbeentje geweest. Niet omdat deze studiegroep slecht binnen de Genootschapstructuur zou passen, maar veel meer omdat de groep door de jaren heen een toch wat zelfstandiger positie heeft weten te veroveren. Dit leidde in sommige gevallen tot verwarring, zeker voor de buitenwacht, en resulteerde een enkele keer zelfs in de nieuwe naam Stichting Onderaardse Kalksteengroeven. Een ontwikkeling waar het bestuur van het Genootschap niet in alle gevallen even gelukkig mee was. De stuurgroep van de Studiegroep valt in deze echter weinig te verwijten. Hun loyaliteit ten opzichte van het Genootschap staat buiten kijf.

De werkelijke oorzaak voor de bijzondere positie die de Studiegroep inneemt is naar mijn mening driedig. Op de eerste plaats is het onderwerp van studie zeer bijzonder. Onderaardse kalksteengroeven zijn typisch voor Zuid-Limburg en vergelijkbare studieobjecten kan men dan ook alleen in het buitenland aantreffen. Daarnaast is de studie zeer breed. Binnen de groeven wordt aandacht geschonken aan zowel biologische, geologische als (cultuur-)historische aspecten. Hiermee worden de grenzen van verschillende wetenschapsterreinen doorbroken en wordt aangetoond dat die scheiding in veel gevallen een kunstmatige is.

Een tweede oorzaak is gelegen in het feit dat de SOK zich altijd buitengewoon heeft ingezet voor het behoud van de groeven. Dit begon in eerste instantie met een actieve participatie in het Groevenoverleg gedurende de tachtiger ja-

ren. Daarna werd het beheer voor een aantal groeven zelfstandig opgepakt en namen leden van de SOK de taak van groevenopzichter op zich. Hierdoor ontstond een eigen gezicht naar buiten, dat overigens alleen maar een positieve uitwerking heeft gehad op het doel dat de SOK zichzelf heeft gesteld.

Als laatste, maar zeker niet als minste, moeten de SOK-Mededelingen in dit verband worden genoemd. In eerste instantie bedoeld als een mededelingenblad voor de leden, later uitgegroeid tot een volwaardig tijdschrift. Met het tijdschrift wordt het gezicht van de studiegroep in grote mate bepaald. Tevens worden de resultaten van de studie uitgedragen en wordt iedere belangstellende optimaal geïnformeerd.

De SOK Mededelingen zijn toe aan nummer 25. Een reden voor een nieuwe lay-out, een nieuw jasje om de uitgave nog aantrekkelijker te maken. Mogelijk ook de reden om de voorzitter van het Genootschap deze inleiding te laten schrijven. In ieder geval voor mij de gelegenheid om de Studiegroep te feliciteren met het werk dat ze in al die jaren hebben gedaan en hebben uitgedragen via hun blad. En in die zin heb ik ook geen enkele moeite met een eigen gezicht naar buiten. Wat telt is het werk dat verzet wordt. In dit geval het werk dat leidt tot het behoud van zeer bijzondere natuur- en cultuurhistorische monumenten.

A. Lenders, voorzitter NHG

RECONSTRUCTIE VAN EEN WINMETHODE IN DE SINT PIETERSBERG

John Caris

Stationsstraat 2a

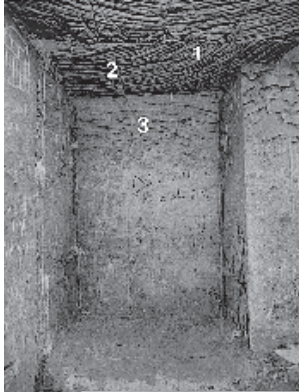
6131 AZ Sittard

Laat-Middeleeuwse mergelgroeven leveren vaak meer vragen op dan antwoorden. De belangrijkste oorzaken hiervoor liggen in de hoge ouderdom van de ontginning; ooggetuigen leven al lang niet meer, geschreven historische bronnen zijn schaars, opschriften van blokbrekers ontbreken doordat ze het schrift niet machtig waren, werktuigen zijn verloren gegaan, enz. Hierdoor is het vaak zeer moeilijk antwoorden op onze vragen te vinden.

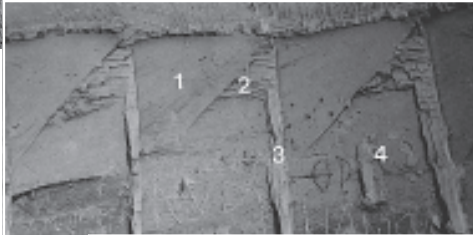
Eén van die vragen betreft de methode van de ontginning in de gangenstelsels van de St. Pietersberg, een methode die in al deze stelsels toegepast is (ook daarbuiten overigens). In dit artikel doe ik verslag van een reconstructie van deze methode. De basis van deze reconstructie zijn talloze waarnemingen in de diverse stelsels, met name het Noordelijk stelsel. In deze groeve zijn de sporen van ontginning door de geringe ganghoogten goed te bestuderen. Nu wekt een term als “methode” de suggestie dat alle blokbrekers precies hetzelfde te werk gingen. Blokbreken is echter mensenwerk dat door vele honderden arbeiders gedurende eeuwen uitgevoerd is en geeft daardoor een verscheidenheid aan details te zien. Verklaringen voor deze verschillen zijn er te over: periode van ontginning, vraag en aanbod, kwaliteit van de mergellaag, persoonlijke werkwijze van de arbeider, enzovoort. Met het uitsterven van de werkmethode is ook het jargon van de “St. Pieterse” blokbrekers verdwenen. Om de verschillende vergelijkbare onderdelen van het werk te kunnen benoemen, heb ik termen uit een andere winmethode overgenomen (Kleynen & Hillegers, 1976).

De tekst is verduidelijkt door middel van schematische tekeningen die een vooraanzicht en een zijaanzicht (in doorsnede) laten zien. Ook zijn er een aantal foto's opgenomen die de verschillende gereedschapsporen laten zien. De nummers in de tekst corresponderen met de nummers op de foto's.

RECONSTRUCTIE VAN DE TECHNIEK

afb. 1

afb. 2

afb. 3

6

fase 1

De blokkreker begint, in dit voorbeeld, in de linkerbovenhoek van een blinde muur met het uitkappen van een klein ondiep vierkant gat direkt onder het plafond. Dit uitkappen doet hij met een hak (over deze hak straks meer). Vanuit dit gat kan hij met de opzetzaag een horizontale zaagsnede maken, dit wordt de onderste begrenzing van de bovenhij. Deze zaagsnede moet in de volgende fase de hakslagen geleiden; de mergel breekt hierlangs gemakkelijker weg doordat het al grotendeels los is gezaagd. Zonder deze zaagsnede zou het maken van de bovenhij een zeer zwaar karwei zijn.

fase 2

Langs deze zaagsnede kan de blokkreker gemakkelijk de mergel weghakken met als doel een horizontale gleuf, de bovenhij. Vervolgens herhaalt hij dit horizontale zagen en weghakken enkele keren totdat de bovenhij de gewenste diepte en breedte heeft bereikt: drie blokken breed en iets meer dan een blok diep. Het maken van de bovenhij laat waaivormige strepen achter op het plafond (afb.1, no.1).

fase 3

Met de opzetzaag wordt vanuit de bovenhij de mergel van boven naar beneden ingezaagd. Deze zaagsneden verlopen (van opzij gezien) diagonaal. Een horizontaal verloop is niet mogelijk; in eerste instantie stoot de zaag tegen het plafond, naarmate de zaag verder in de mergel omlaag zakt stoot ze tegen de achterzijde van de hij. De zaag kan dan niet meer verder in de mergel zakken. Zo worden er vier zaagsneden gemaakt, telkens ongeveer 30-35 cm. uit elkaar. Dit zagen laat een rechte streep achter op het plafond (afb.1, no.2) en een gladde driehoek op de linkerwand (afb.2, no.1).

fase 4

Aan de onderzijde van de zaagsneden wordt met hamer en beitel de mergel tussen de zaagsneden weggebroken. De zaagsneden begrenzen het breukvlak en de mergel breekt langs de zaagsneden schuin naar boven af. De nu vrijgekomen driehoekige brokken mergel worden weggenomen.

fase 5

De resterende mergel wordt met de hak weggekapt met als resultaat een mooie rechthoekige nis, het sjaap. Het uitkappen van dit sjaap laat op de achterwand een onregelmatig gekapt rechthoekig vlak achter (afb.1, no.3). Op de zijwand laat dit een ruw gekapte driehoek achter, onder de gladde driehoek uit fase drie (afb.2, no.2).

fase 6

De blokbreker kan nu voorover buigen in het sjaap en hakt aan de achterzijde een verticale gleuf uit, evenwijdig aan de achterwand: de achtervaor. Met het maken van deze achtervaor maakt de blokbreker de achterzijde van drie blokken los. De losse mergel wordt uit deze achtervaor verwijderd met een schepje. Dit werk laat op de achterwand een waaivormig of onregelmatig strepenpatroon achter (afb.3, no.1), op de zijwand een brede, verticale sleuf. (afb.2, no.3).

fase 7

De blokbreker kan met de blokzaag nu van boven naar beneden de mergel onder het sjaap inzagen dankzij de ruimte van de achtervaor. Hij doet dit weer om de 30-35 cm. en maakt aldus de zijkanten van drie blokken los. Deze drie blokken zitten alleen aan de onderzijde nog vast. Dit zagen

laat op de achterwand verticale strepen achter (afb.3, no.2) en gladde rechthoeken op de zijwand.

fase 8

Met een wig in de linker zaagsnede wordt het linkerblok onder spanning gezet. Deze wig laat een rechthoekige indruk achter op de zijwand (afb.2, no.4). Door de spanning op het blok en de horizontale gelaagdheid van de mergel breekt het blok straks mooi recht af. Om het blok los te breken gebruikt de blokbreker hamer en beitel.

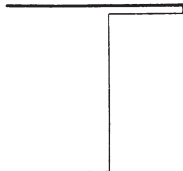
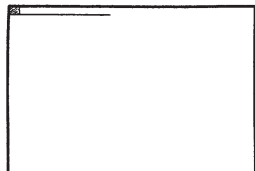
fase 9

Om het volgende blok los te maken zaagt de blokbreker met de opzetzaag het blok horizontaal in aan de onderzijde. Geheel loszagen is onmogelijk omdat het mergelblok op de zaag zou drukken en de zaag klem zou zetten. De zaagsnede markeert de breuklijn waarlangs het blok losgebroken gaat worden. Ditzelfde gebeurt met het volgende blok. Onder deze eerste drie blokken worden op dezelfde wijze weer drie blokken gemaakt.

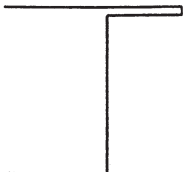
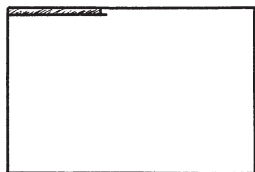
fase 10

Het sjaap is nu manshoog en geeft de blokbreker ruimte om een achtervaor te beginnen naast het sjaap. Eerst heeft hij weer een bovenhuid gemaakt. Vanuit deze bovenhuid zaagt hij parallel aan de achterwand twee maal de mergel in, met ca. 10 cm. tussenruimte. Hier doet zich hetzelfde probleem voor als bij fase 3: de blokbreker kan slechts diagonale zaagsneden maken, dit zagen laat op de achterwand langgerekte driehoeken achter (afb.3, no.3). Tussen deze 2 zaagsneden breekt hij de mergel los. De vrijgekomen plaat mergel (vaorsjtök) neemt hij weg. Deze achtervaor kan met de hak uitgediept worden, hetgeen

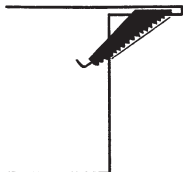
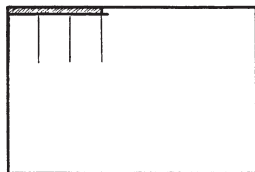
Fase 1

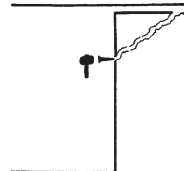
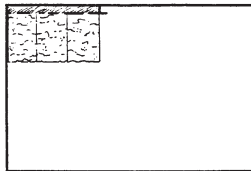
Fase 2

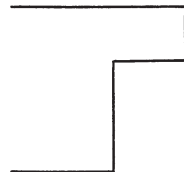
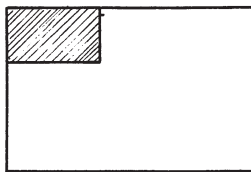
Fase 3

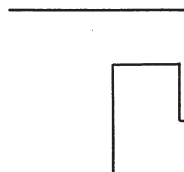
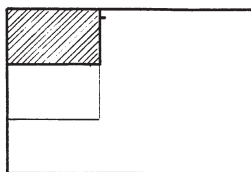
Fase 4

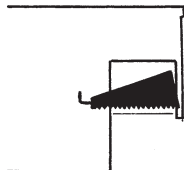
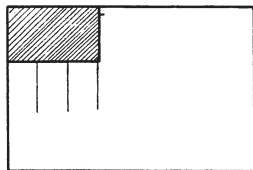
Fase 5

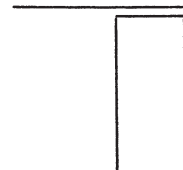
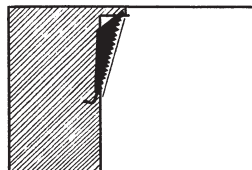
Fase 6

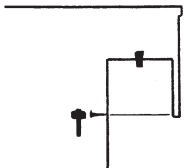
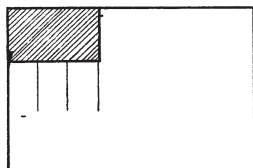
Fase 7

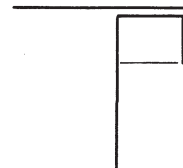
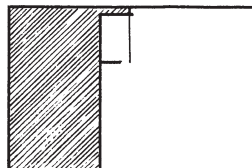
Fase 10

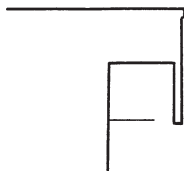
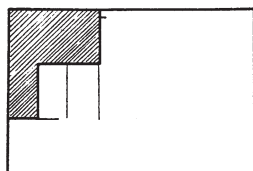
Fase 8

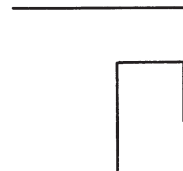
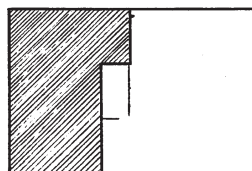
Fase 11

Fase 9

Fase 12

weer waaivormige sporen op de achterwand achterlaat (afb.3, no.4).

fase 11

Na het maken van de achtervaor kan de blokbreker vanuit de bovenhuid de zijkant van een blok loszagen. De onderzijde wordt weer ingezaagd alvorens het blok los te breken. Het inzagen van de onderzijde laat (meestal) horizontale streepjes achter op de achterwand.

fase 12

Ditzelfde (als fase 10 en 11) doet de blokbreker met de twee blokken daaronder. Zo maakt hij van boven naar beneden een rijtje van drie blokken, dan weer een rijtje van drie blokken daarnaast op dezelfde wijze, enzovoort, tot de gehele wand is vrijgewerkt.

Op deze wijze kan men 21 blokken winnen uit een werkfront (in de manshoge gang die zo ontstaat). Deze gang

heeft echter nog niet zijn volle hoogte bereikt. De ontginbare laag mergel in de Sint Pietersberg is immers dikker dan een manshoge gang. Deze laag wordt begrensd aan de bovenkant door een fossielengruislaag. Direct onder deze laag wordt door de blokbrekers de gang gemaakt. Aan de onderzijde wordt de ontginbare laag begrensd door een silexlaag, waaronder geen goede mergel meer gevonden wordt.

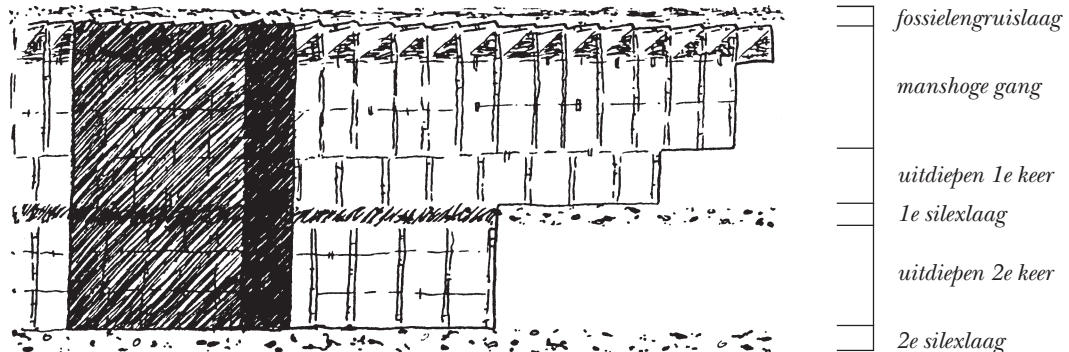
Tussen deze twee begrenzingen zijn de gangen in de Sint Pietersberg gemaakt. Deze ontginbare laag wordt nog eens doorsneden door een andere silexlaag.

De vloeren van de eerste, manshoge gangen worden verder uitgediept tot op de eerste silexlaag. Aangezien de dikte van de ontginbare laag tussen fossielengruislaag en eerste silexlaag varieert, worden er niet altijd evenveel blokken uit de vloer gehaald. Ook de afmetingen van deze blokken variëren sterk.

Het uitdiepen van de manshoge gang geschiedt vlak vóór

10

afb. 4:
schematische
doorsnede
van gang

het werkfront nog niet meteen, zodat de blokbrekers een opstap behouden om gemakkelijk de bovenhuid te kunnen bereiken. Pas als het werkfront een stuk opschuift wordt uit de resterende mergel, die eerst als opstap diende, blokken gezaagd. Om meer bewegingsruimte te hebben wordt de achtervoar een stuk vóór de achterwand uitgekapt. De gleuven die de achtervoare van het uitdiepen op de zijwand achterlaten verspringen hierdoor telkens met de gleuven van de manshoge gang.

Als eenmaal de eerste silexlaag bereikt is, begint men deze weg te breken. Soms meteen, soms pas na lange tijd of zelfs nooit. Onder de silexlaag kan men verder gaan met het uitdiepen van de gang.

Deze volgorde van werken kunnen we door de gehele St.Pietersberg terug vinden; eerst een manshoge gang maken, vervolgens deze gang uitdiepen tot op de eerste silexlaag. Daarna de silexlaag wegbreken en de gang verder uitdiepen tot op de volgende silexlaag.

Eén van de belangrijkste vragen met betrekking tot de winmethode betreft de gebruikte gereedschappen, met name het werktuig waarmee bovenhuid en achtervoar uitgekapt werd. Hoe dit er uit zag is niet met zekerheid te zeggen. Eén mogelijk antwoord geeft de zgn. Bigkelmethode uit de Cluysberg (Bochman & Hillegers, 1984). Zelf acht ik een eenvoudiger hakwerktuig waarschijnlijker. Op enkele plaatsen in de gangenstelsels treft men afbeeldingen aan van de diverse blokbrekerswerktuigen. Een mooi voorbeeld hiervan is de bekende tekening van een blokbreker in de Caestertgroeve.

de blokbreker (foto: Ton Breuls)

Deze tekening is helaas onherstelbaar beschadigd door vandalen die het gezicht van de blokbreker moedwillig uitveegden. Nog te zien zijn de werktuigen: een blokzaag en een hakwerktuig. Deze "hak" treft men op meerdere tekeningen aan. Sommigen menen hierin een werktuig te herkennen dat gebruikt werd om losse mergel uit de voare te

verwijderen. Zelf denk ik dat dit een hakwerktuig is: een eenvoudige rechte steel en een kop met een enkele slagkant; een dubbele slagkant maakt het werktuig immers onnodig zwaar. De hak hoeft ook niet al te zwaar te zijn. De weg te kappen mergel is immers steeds vooraf ingezaagd en aldus vrij “gemakkelijk” weg te kappen.

Dat deze werktuigen niet terruggevonden worden lijkt me niet zo vreemd, een dergelijke hak kan ook buiten de groeve toepassingen vinden, bijvoorbeeld in de landbouw. Een dergelijk hergebruik leidt tot verspreiding buiten de oorspronkelijke omgeving. De oorspronkelijke functie gaat verloren en het mergelwerktuig wordt niet meer als zodanig herkend.

Tot zover de reconstructie. Het lijkt me niet verstandig te speculeren over ouderdom of herkomst van de methode. Verder onderzoek zal misschien uitsluitsel geven.

Wel denk ik dat het veilig is te veronderstellen dat deze methode een beproefde werkwijze is gebleken die geen verbetering behoeft en geen primitieve voorganger is van een andere werkwijze. Deze methode is immers gedurende een zeer lange periode op grote schaal toegepast, in elk geval van de 2e helft 15e eeuw tot en met 1e helft 19e eeuw. Gedurende deze eeuwen lange toepassing hebben er geen noemenswaardige veranderingen plaatsgevonden in de methode van blokbreken, terwijl elders gelijktijdig met andere methoden gewerkt en geëxperimenteerd werd (Kelderman,1994).

En zo komen er steeds meer vragen op de proppen. Waarom heeft men elders de beproefde “St.Pieterse” methode niet overgenomen? Waarom is deze methode “uitgestorven”? Wanneer heeft men de “hak” afgezworen en waarom? Vragen, vragen en nog meer vragen.

Tot slot nog wat cijfertjes met betrekking tot het blokbreken.

De manshoge gang is drie blokken hoog plus de hoogte van de bovenhуй. Dat is dus drie maal ca. 55 cm., plus ca 10 cm. Dit geeft een ganghoogte van ongeveer 175 cm. Dat mag nu wel erg laag lijken, maar de gemiddelde lichaams lengte van een volwassen man lag sinds de Middeleeuwen, tot ca. 1855, op 167,5 cm. (Gessner,1965). Op sommige plaatsen meten deze manshoge gangen slechts 160 cm.

In het Noordelijk stelsel is de gemiddelde gangbreedte 8 blokken, in Zonneberg 9 of 10.

De blokken die in de manshoge gang gewonnen werden zijn 30 tot 40 cm. breed, ongeveer 55 cm. hoog en tussen de 65 en 80 cm. diep.

De bovenhуйe en voare zijn respectievelijk twee hakslagen hoog en breed en meten iets meer dan 10 cm. De hakslagen zijn ongeveer 4,5 cm. breed.

De verhouding tussen gewonnen blokken en los mergel als zaagafval (als alle 21 blokken gewonnen worden uit het werkfront) is ca. 5:1.

Het gewicht van een gewonnen blok met de afmetingen 30x55x65 weegt ca.155 kg. Dit is gebaseerd op het gewicht van één kubieke meter Sibberblok: 1450 kg. bergvers (Gyselinck,1989). Dit gewicht ligt voor St.Pietersblok waarschijnlijk iets lager.

GERAADPLEEGDE LITERATUUR

BAUDUIN, “De ontginning van de St.Pietersberg in de jaren van 1550-1750”. z.j., manuscript, gemeentearchief Maastricht.

BOCHMAN, H. & HILLEGERS, H. “Een oude blokbrekerstechniek, beschreven van de Cluysberg te Bemelen”. SOK-Medelingen (1984) afl. 4, blz. 28-39.

BREULS, T. “Blokbreken in Kanne, een beschrijving van enkele technieken”. SOK-Medelingen (1985) afl. 7, blz. 13-18.

GESSNER, F. e.a. “Handbuch der Biologie” deel 9 (1965), Kempten.

GROOD, E. de & HILLEGERS, H. “Van potjestoete tot ratnakke, techniek en gevolg van de onderaardse mergelwinning”. Maastricht-Natuurhistorisch Museum.

GYSELINCK, J. “Mergel als bouwsteen”. Monumenten en landschappen 8e jrg. (1989), nr. 4, blz.26-31.

KELDERMAN, P. “Oudste gedeelten Gemeentegroeve Valkenburg”. SOK-Medelingen (1994) afl. 22, blz.17-29.

KLEYNEN, A. & HILLEGERS, H. “Blokbreken, een uitstervend Zuid-Limburgs ambacht”. Natuurhistorisch Maandblad (1976) delen 1, 2 en 3.

WIJNGAARDEN, A. van. “Onderaardse kalksteengroeven in Zuid-Limburg”. 4e druk, Hoorn, 1983 (ons krijtland Zuid-Limburg).

Wm. H. Brewster, Jr. (name)
at [illegible]

Philadelphia

March 1876

TUSSEN AHRENSBURGER KUNST EN VALKENBURGER KITSCH

Vastlegging van feiten en vermoedens
betreffende de (vermeende) prehistorische
gravures te Valkenburg

Luck Walschot

Place de Roi Albert 21

4690 Eben-Emael

Sinds de ontdekking van de (vermeende) prehistorische rotstekeningen in een groeve onder de Ruïne van Valkenburg is er een lange en nimmer afgesloten discussie gevoerd over de eventuele echtheid en ouderdom van de inkrassingen. Helaas is de discussie niet altijd even zakelijk geweest en lagen persoonlijke geschillen vaak ten grondslag aan de soms in bitse woorden gevatte artikelen.

Om de later opgesomde feiten, namen en data meer verklaarbaar te maken begint dit artikel met een chronologische opsomming van de “geschiedenis” van de groeve en haar inkrassingen. Daarna zal ik verder ingaan op het eigenlijk onderzoek.

In weerwil van het feit dat een grot een natuurlijke oorsprong kent en een groeve een kunstmatige, heb ik voor alle duidelijkheid gemeend om het voorste gedeelte van de groeve de blokberg te noemen en het andere deel, waar zich de inkrassingen bevinden, de grot. Ook al omdat deze al sinds mensenheugenis zo genoemd werden.

GESCHIEDENIS

1846 - Ontginning van de naast de grot gelegen blokberg, in 1846 eigendom van Baron de Villers Masbourg. Volgens Büttgenbach, de toenmalige Ingenieur der Mijnen en belast met het toezicht op de mergelgroeven, wordt er weinig gebroken. De gangen zijn regelmatig en recht ontgonnen en de mergel is van goede kwaliteit.

Joseph Pedelle en Jean Ramakers uit Valkenburg en Chretien Dorren uit Berg zijn als blokbrekers in de blokberg actief.

16 *afb. 1a: kaart van Schaik*

Büttgenbach vermeldt daarnaast dat de gebroken blokken voor eigen gebruik van de grondeigenaar zijn en dat de groeve recentelijk in hergebruik is genomen. (J. Knubben, 1995)

± 1850 - Volgens Th. Dorren wordt de grot rond 1850 door de blokkrekers vanuit de blokberg aangesneden en ze zou reeds vol met puin en aarde hebben gelegen. (TH. Dorren, 1932)

1879 - Ontdekking van de prehistorische rotsgravurekunst in Lascaux. Het ontdekken van rotskunst wordt daarna een trend, vooral bij de gegoede burgerij. (B. Schaap: mondelinge mededeling)

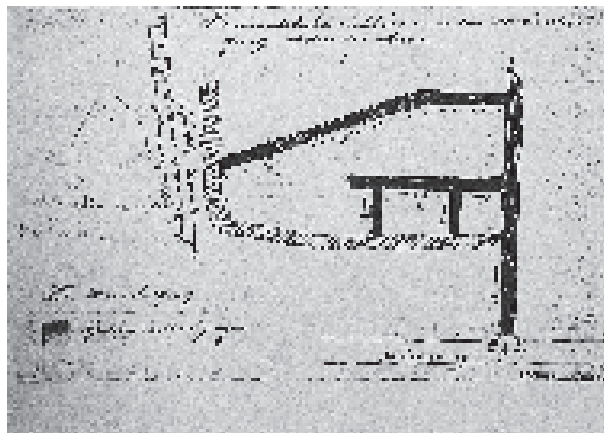
1885 - Onderzoek naar de prehistorische vuursteenmijntjes in Rijckholt. (v. Wijngaarden, 1961)

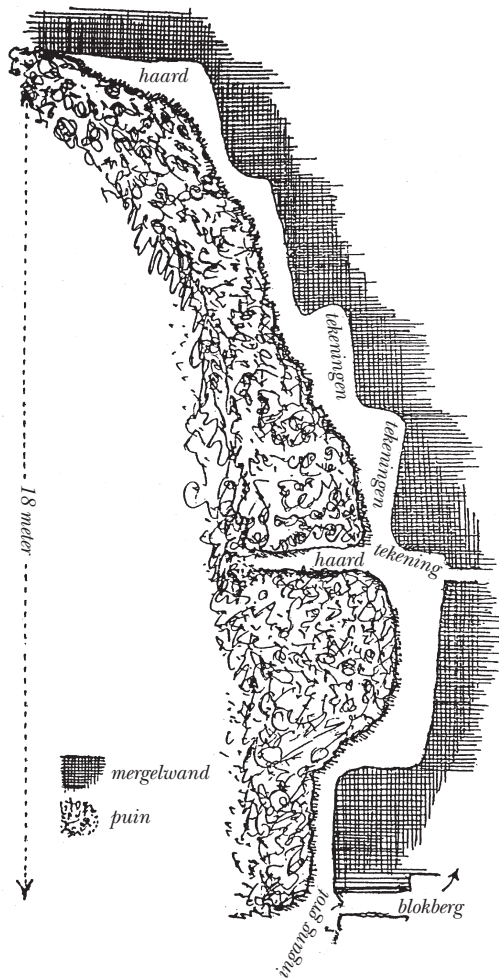
1886 tot 1888 - Veel publikaties over de vuursteenmijntjes. (v. Wijngaarden, 1962)

1886 tot 1888 - Ongekend veel bezoek van buitenaf aan de blokberg. Als er in Valkenburg toen al sprake van grootschalig toerisme zou zijn geweest, lijkt het ons vreemd dat dit kleine, in het geheel niet toeristisch aantrekkelijk stelseltje bezocht werd, mede door het ontbreken van wandschilderingen en de geringe grootte van het toen bestaande groevegedeelte. We mogen niet vergeten dat er toen al toeristisch veel aantrekkelijkere groeven waren zoals de ernaast gelegen Fluweelengrot en de iets verder gelegen Gemeentegroef.

Dat er in deze jaren veel bezoek is geweest aan het kleine blokbergske bewijzen de stille getuigen op de mergelwanden in de vorm van inkrassing. Er zijn namen en data

afb. 1b: kaart J. Crolla

afb. 1c: plattegrond grot onder de Ruïne

gevonden, uiterekend op de plaats waar de eerste doorbraak met de grot heeft plaatsgevonden. Ik zal hier verderop in deze publikatie uitvoeriger op terugkomen.

1931 februari - Naar aanleiding van de vondst van een vergeten vluchtgang onder de kasteelruïne aan de Dwingel start het onderzoek in de grot .

Dhr. Dorren herinnert zich na de vondst van de dwingelgang dat er ook zo iets als een gang naast de blokberg ligt. Er word gestart met opgraven. (Th. Dorren, 1932)

1931 maart - D. van Schaik onderzoekt de grot en vervaardigt een gedeeltelijke kaart van de blokberg en maakt de nu nog steeds unieke foto's van de rotsgravures. Hij laat ook gipsafdrukken vervaardigen omdat hij vreest dat de gravures door de blootlegging snel zullen uitdrogen en in kwaliteit achteruit gaan. (Th. Dorren, 1932)

1931 november - De Kasteelstichting neemt het besluit tot aanvang van de werkzaamheden tot ontginning van de grot. (Th. Dorren, 1932)

1931 december - D. van Schaik brengt een schriftelijk rapport uit aan de Kasteelstichting omtrent de wijze waarom men het beste te werk kan gaan met het opruimen en bereikbaar maken van de grot. Hij geeft het advies de teruggevonden en grotendeels intact zijnde oorspronkelijke ingangstunnel te stabiliseren en vervolgens het puin uit de grot af te voeren. (Th. Dorren, 1932)

Ondanks de redelijk nauwkeurige beschrijvingen door van Schaik en Dorren heb ik nergens in de archieven kunnen vinden hoe deze toegang tot de grot is herontdekt.

1932 - De originele toegangstunnel naar de grot wordt met beton verstevigd. Het puin wordt geruimd en een afdak tegen vallend gesteente aangebracht. Daarna vermindert de belangstelling, aan de inkrassing wordt nauwelijks nog aandacht besteed. Wel worden ze een enkele maal door geïnteresseerden bekeken, maar zonder regelrecht uitsluitel betreffende hun ouderdom of herkomst. Jarenlang is de grot voor het publiek toegankelijk.

1933 maart - De eerste krantenartikelen betreffende de gravures verschijnen in diverse dagbladen.

1937 - Th. Dorren overlijdt en met hem (zo lijkt het) ook de interesse voor de gravures. Enkele weken na zijn heengaan worden er weer nieuwe vluchtgangen onder de Kasteelruïne ontdekt.

1951 - A. Span bezoekt tijdens zijn huwelijksreis de grot. (In een later artikel vertelt hij nooit de kans gehad te hebben de gravures te bestuderen.)

1954 - Aan de universiteit van Luik verbonden Belgische archeologe Renée Doize doet een onderzoek, op verzoek van de Franse prehistoricus Henri Breuil. Breuil krijgt schriftelijk bericht over haar bevindingen en bezoekt Valkenburg een jaar later.

1955 juni - Renée Doize bestudeert en fotografeert de, zoals zij het noemt, petroglyphen.

1955 juli - Opnieuw komt Mej. Doize naar Valkenburg omdat de vorige foto-opnames mislukt zijn.

1956 mei/juni - De bijna 80-jarige Henri Breuil bezoekt de grot samen met de archeologen prof. dr. Modderman, dr. Glazema en dhr. Bekkers.

H. Breuil geeft later op verzoek van de stichting een publicatie uit waarin hij mededeelt dat de inkrassing waarschijnlijk niet aan de verwachte ouderdom voldoen.

1956 juli - Renée Doize bezoekt een internationaal congres, het zo geheten Congrès Préhistorique de France xv te Poitiers-Angoulême en legt het punt van de Valkenburgse inkrassing ter discussie (Les gravures rupestres de Valkenburg Pay-Bas 1956).

1956 augustus - De stichting krijgt bericht dat men in Frankrijk geen standpunt over de ouderdom van de gravures heeft kunnen innemen (archief Stichting).

± 1961 - Instorting van het afdak door vallend gesteente boven de "abri sous roche", met het waarschijnlijke gevolg van vernietiging van de al of niet oude inkrassing. De precieze datum is niet achterhaald.

1961 - In of omstreeks het zelfde jaar dat de grot instort, wordt in Geldrop een stenen voorwerp gevonden waarvan de ingekraste afbeelding opvallend veel gelijkenis vertoont met de inkrassing in de grot. Het is de zo genaamde Venus van Geldrop (A. Span. 1984).

1983 juni - Een groep geïnteresseerden, waaronder A. Wouters en A. Span, bezoeken Valkenburg en de blokberg op uitnodiging van de Stichting. Ze vinden de opschriften van Modderman, Glazema, Bekkers en Breuil uit 1956.

In de collectie artefacten van H. Pisters, P. Kelderman en P. Schrooder vindt A. Wouters enkele onomstotelijke bewijzen van vuurstenen werktuigen die aan de Ahrensburgcultuur worden toegeschreven. De link met de grotinkrassingen wordt onmiddellijk gelegd en daarmee komt weer een nieuwe discussie over de ouderdom of oorsprong op gang.

A. Span komt na bestudering van de gipsafgietsels tot de conclusie dat de inkrassingen wel degelijk tot de Ahrensburgcultuur behoren en verwoordt dit ook in enkele krantenartikelen. (A. Span, 1984)

1983 december - A. Span benadrukt in "Archeologische berichten" nogmaals dat hij de Valkenburgse gravures wel degelijk taxeert op eind jongpaleolitische kunst van omstreeks 10.000 jaar oud. Hij noemt het "kunst uit de ijstijd" en ziet de inkrassingen daarbij aan voor zeer late exponenten uit dit tijdperk. (A. Span 1984)

1984 - In het oudheidkundig blad "Archeologische berichten" no. 14 uit 1984 wordt door A. Wouters een eerste voorzichtig verband gelegd tussen de op de Heunsberg gevonden vuurstenen werktuigen en de inkrassingen van de op een honderdtal meter verder gelegen grot. (A. Wouters, 1984)

1984 - Wederom in "Archeologische berichten" komt een aanvulling op de vorige mededelingen van A. Span. Hij gaat nu dieper in op de naam rendierjagers - Ahrensburg, wat volgens hem beter betiteld kan worden met zwijnen- en hertenjagers. De drietand is naar zijn vermoeden een man/vrouwsymbool. Citaat: "De gravures zijn duidelijk in de klassieke stijl van het late Magdalénien" (A. Span, 1984)

1984 februari - In het Limburgs Dagblad verschijnt een artikel over de vondst, zoals beschreven onder juni 1983.

1984 - In Geulrand no. 7 verschijnt een artikel over de grot van de hand van J. Notten. Hij neemt duidelijk afstand van de conclusies van A. Span.

1985 - De inkrassingen in de abri te Valkenburg komen weer ter sprake in Archaeologische berichten no. 16, waarin H. Breuil door A. Span en A. Sieveking wordt geciteerd met betrekking tot het kerven van symbolen in rotswanden (A. Span, 1985)

1985 juni - Er verschijnt in het Limburgs Dagblad een artikel van A. Span waarin hij nogmaals bevestigt dat de gravures in de grot wel degelijk 10.000 jaar oud zijn.

1985 - J. Notten valt in Geulrand no. 12 fel de bevindingen van A. Span aan. Nieuwe argumenten komen er echter niet op tafel in dit verhaal onder de titel: "Nog eens de gravures van Valkenburg". (J. Notten, 1985)

1985 december - A. Span komt met zijn antwoord in een artikel in het Limburgs Dagblad. Hij verzet zich sterk tegen de zienswijze van J. Notten, maar ook hij voert verder geen nieuwe argumenten aan.

1986 december - Een ander artikel in het Limburgs Dagblad verhaalt over de in Maastricht woonachtige B. Schaap, die terloops de Valkenburgse gravures aanhaalt en, evenals al de anderen reeds voor hem deden, zijn theorie baseert op enkele afgietsels, zonder de originelen in hun oorspronkelijke omgeving ooit bestudeerd of zelfs maar gezien te

hebben. Schaap is het niet eens met Span wat betreft de ouderdom van de gravures.

Volgens het artikel in het Limburgs Dagblad is Schaap de enige Nederlandse expert die zich professioneel met dit specialisme bezighoudt.

1987 - Alweer een zeer uitgebreid schrijven van A. Span in "Archeologische berichten" over de identiteit van de Valkenburgse gravures. (A. Span, 1987)

1987 februari - A. Span valt B. Schaap in ongemeen felle bewoordingen aan in een krantenartikel. De inhoud van dit artikel komt in grote mate overeen met het verhaal in "Archeologische berichten". (Limburgs Dagblad, -1987)

1987 april - J. Notten laat wederom van zich horen in Geulrand no. 18 en blijkens de snedige opmerkingen in het bedoelde relaas wordt de verstandhouding tussen beide heren er niet beter op. Helaas is het de zoveelste herhaling van al eerder opgesomde gegevens en moeten we iets echt nieuws ook nu weer missen. (J. Notten, 1987)

1991 juni - Een andere en vernieuwende visie op de inkrassingen geeft J. Hagers in SOK-Mededelingen no.17. Hij belicht hierin enkele punten die het overwegen meer dan waard zijn, zoals onderzoek van de oude vastgeroeste standpunten op een andere wijze dan gebruikelijk. Helaas laat ook J. Hagers zich verleiden tot de "traditie" om afgaande op slechts 2 foto's en enkele bladzijden tekst tot conclusies te komen. Wel geeft hij duidelijk aan in welke periode hij de graveringen plaatst (J. Hagers, 1991).

1992 - Geulrand no. 37. De titel van J. Nottens nieuwe pu-

blikatie wekt hoge verwachtingen: "Nieuwe studie over Valkenburgse gravures" maar helaas behalve een beknopte opsomming van wat J. Hagers heeft geschreven in o.a. Wester heemen in SOK-Mededelingen is het weer oud nieuws. Hij laat zich nu in ieder geval iets genuanceerder uit over A. Span.

ONDERZOEK

1994 - Tijdens een inventarisatie van onderaardse groeven in de Heunsberg kwamen Jan Laumen en ik terecht bij de Groeve onder de ruïne.

Volgens het ons bekende kaartmateriaal scheen deze groeve te bestaan uit een lange rechte gang met enkele vertakkingen.

Ons kaartmateriaal bestond uit een kaart van D. v. Schaik uit 1931, een andere vereenvoudigde en foutieve versie van Jozeph Crolla en een onbekende kaart zonder naam en datum, waarschijnlijk ook van v. Schaik (zie afb. 1a, 1b, 1c).

De groeve bleek groter te zijn dan we verwachtten. Onze plattegronden bleken niet compleet, zodat ze totaal ontoereikend waren voor het door ons gestelde doel, namelijk het fotografisch inventariseren van alle opschriften, inkrassingen, tekeningen en de ondergrondse landschappelijke aspecten, waaronder de breekmethode en de zaagrichting, evenals het voor de ontginning gebruikte zaag- en breekmateriaal.

Zoals gebruikelijk bij een groeve-inventarisatie waarvan geen of maar een gedeeltelijke kaart voorhanden is, maakten we een globale schets van het ontbrekende gedeelte en

tekenden dit in op de reeds bestaande kaart. Later kon op de zo ontstane kaart het gefotografeerde object, voorzien van een nummer, worden ingetekend. De dia's en hun corresponderende nummers werden vervolgens thuis in de computer verwerkt.

Bij ons tweede bezoek bleek, dat ondanks het combineren en aaneen passen van de bestaande kaartgedeeltes en de door ons gemaakte schetsen, de nieuwe kaart niet helemaal te kloppen.

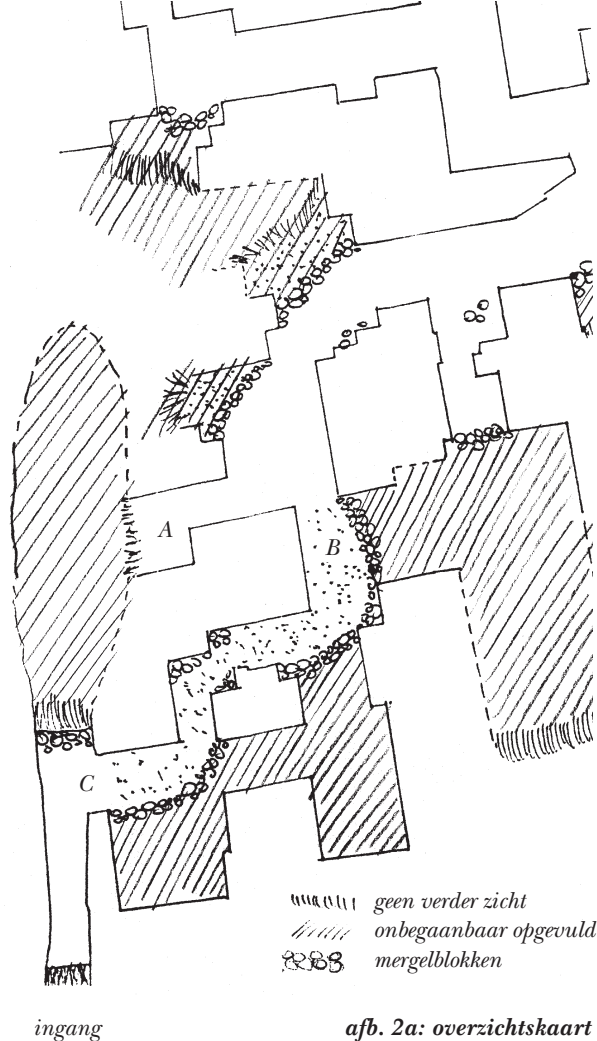
Eigenlijk niet zo verwonderlijk, omdat we niet tot die groep van bijna-professionele kaartenmakers behoren, waarvan we er binnen onze vereniging de SOK enkele hebben, zoals bijvoorbeeld Jacques Diederens.

We hadden bij ons eerste bezoek aan de blokberg de voor Diederens kenmerkende meetpunten al aan het plafond opgemerkt, zodat we wisten dat hij reeds karterwerkzaamheden had verricht. En om ons extra meetwerk te besparen brachten we een bezoek aan Jacques, die ons welwillend de door hem vervaardigde kaart overhandigde.

Het bleek echter dat ook zijn plattegrond niet compleet was, omdat hij de betreffende groeve nog niet geheel op kaart had uitgewerkt. Bovendien bleek er een verschil tussen de kaart van van Schaik en de zijne, omdat er tussentijds, dus ná het vervaardigen van de van Schaik-kaart in 1931 en vóór de kartering van Diederens, reeds vele gangen met puin waren volgestort.

Nadat we een combinatie van de beide kaarten gemaakt hadden, kwamen we tot een vollediger beeld van de totale groeve-omtrek (zie afb. 2a).

Bij ons eerste bezoek aan de groeve was ons de voor deze streek typerende manier van "knabbe" opruimen opgevallen. (Knabbe zijn grotere brokstukken mergelafval.) Men

afb. 2a: overzichtkaart

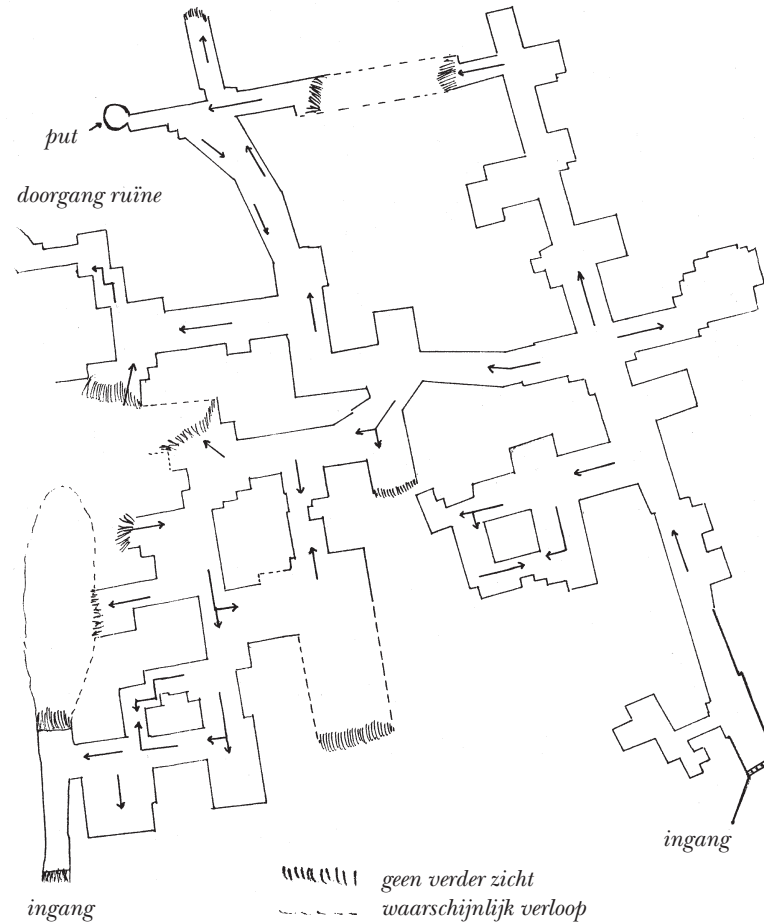
begint achterin in een doodlopende gang het zaag- en breekafval te storten, dat tijdens het breken van de blokken vrijkomt. Men vult de hele gang op en stapelt van “knabbe” een muurtje aan de voorkant om de zaak netjes af te werken (zie afb. 3).

Een tweede opvallende punt is, dat hier niet de gebruikelijke nieuwe “mergelknabbe”, maar oude mergelblokken voor het stapelen van de muurtjes zijn gebruikt en dat bovendien op enkele blokken roze-rode verkleuringen te zien zijn. Deze verkleuring ontstaat na verhitting van de mergel. Eveneens opvallend is dat het achter deze muurtjes gedeponeerde puin niet uit vers zaag- en breekafval bestaat, maar uit een mengsel van grond- en puinresten.

Op de kaart van van Schaik (gekarteed in 1931) is te zien dat enkele gangen al waren volgestort en andere nog niet. Nu blijkt dat deze laatste inmiddels wel volgestort zijn. Het hier gestorte puin kan dus geen blokbrekersafval zijn, maar moet puin zijn dat ergens anders vandaan gekomen is!

De opgevulde gangen werden zo goed als mogelijk belicht door met een 100 w. halogeenstraler langs het plafond en over het vulpuin te schijnen. Op deze manier konden we de contouren en de zaagrichting van de opgevulde gedeelten vrij nauwkeurig in kaart brengen. Dat we hierbij tot opmerkelijke conclusies kwamen wat betreft de breek-zaagrichting kan men op de bijgevoegde graafrichtingenkaart zien (zie afb. 2b).

Ons vermoeden dat de groeve achter de opvullingen groter moest zijn als nu zichtbaar is, werd hiermee bevestigd. Na ons derde bezoek aan de blokberg hebben we enkele archieven uitgeplozen en vele publikaties betreffende de grot doorgelezen, waaronder SOK-Medelingen no. 17. Op die manier werd onze interesse gewekt over het al of

afb. 2b: zaagrichtingen kaart

niet verdwenen zijn van de veel besproken en verloren gewaande zogenaamde prehistorische gravures.

Tijdens ons vierde bezoek werd aan de hand van de ons bekende gegevens en kaarten de vermoedelijke doorbraak van 1850 van de blokberg naar de grot gelokaliseerd. De toenmalige doorbraak geschiedde puur toevallig. Beschreven is, dat de blokbrekers werkzaam in de blokberg, tijdens het breken op een voor hun onbekende holte, gevuld met puin uitkwamen. (Th. Dorren. 1932). Of er toen, in 1850, verder aandacht werd besteed aan de gevonden grot is niet bekend. Door het feit dat er geen blokken te zagen of te vinden waren, lijkt het erop, dat de blokbrekers waarschijnlijk besloten de grot te laten voor wat het was.

Afgaande op de kaarten van van Schaik kunnen we de voorlopige conclusie trekken, dat vóór 1931 veel puin uit de grot moet zijn gehaald, om vervolgens in de dichtstbij gelegen gangen te worden gestort (zie B op afb. 2a).

Dit omdat op de kaarten van van Schaik uit 1931 reeds vele gangen niet, of als niet meer toegankelijk (dus als opgevuuld) waren ingetekend.

Nergens in de beschrijvingen van Th. Dorren en van Schaik is terug te vinden hoe Dorren zich kon herinneren waar de oorspronkelijke toegang naar de grot via de blokberg te vinden was. Th. Dorren meldt in zijn bericht uit 1932, dat de mening, eerder gepubliceerd in "Het kasteel van Valkenburg zijne geschiedenis, legenden, en sagen", diende herzien te worden. Hij gaf dus voor 1931 al een beschrijving van de grot!

Wel wordt er melding gemaakt dat er een doorgang gegraven diende te worden op punt A en dat gang B diende te

afb. 3: "knabbe"-muurtjes

worden leeggehaald om punt C te bereiken: de plaats waar men vermoedde dat de oude grotingang moest zijn geweest.

Bij nader onderzoek is ons gebleken dat het puin in de opgevuulde gangen van de blokberg duidelijke overeenkomsten vertoont met het puin dat we later vonden in de grot. Het is meer dan waarschijnlijk dat er al eerder bezoekers waren in de grot dan Dorren in 1931 vermoedde. Was de grot dan al eens eerder toegankelijk gemaakt? Door wie en wanneer?

Vanzelfsprekend rees bij ons de vraag of achter deze met puin gevulde gangen nog ergens de resten zouden zijn van de prehistorische gravures, en zo ja, of er nog wel iets van over zou zijn.

We konden plat op de buik op het puin liggend, wel al tegen de achterwand van de vermoedelijke doorgang kijken. Onze nieuwsgierigheid werd pas goed gewekt toen bleek dat een in het stortpuin liggend mergelblok zonder veel moeite verwijderd kon worden. Zo kwam een gedeelte van de achtergelegen ruimte vrij en vonden we op de wand een gedeelte van de gravure terug. We herinnerden ons in een van de andere gangen tussen het opvullingspuin een oude verroeste panschop met een stompje vermolmde steel gezien te hebben.

Toen die eenmaal teruggevonden was werd na tien minuten scheppen de eerste gravure duidelijk zichtbaar.

Eigenlijk konden we nauwelijks geloven dat na de talloze discussies en publikaties die de afgelopen decennia zijn gevoerd en gepubliceerd, de gravures maar door zo weinig puin aan het oog onttrokken waren!

Het was ons eerste bezoek aan de blokberg waarbij we geen van beiden een camera bij ons hadden, omdat het enkel de bedoeling was de door ons samengestelde kaart een laatste maal te controleren op de zaagrichtingen die we erop ingetekend hadden. We lieten de inkrassingen dan ook verder voor wat ze waren, maar besloten later met de gewenste belichtings- en fotoapparatuur terug te komen om onze nieuwste vondst op de gevoelige plaat vast te leggen. Het was niet nodig de gevonden holte te camoufleren omdat er niemand was die interesse had voor dit gedeelte van de groeve.

Er werd zelfs al eens door gidsen van de Stichting gevraagd of het ons niet interessanter leek de oude opschriften in de Fluweelengrot te fotograferen. Nu is dat natuurlijk ook zeer de moeite waard, maar op dit moment was dit “onbeduidend gat” voor ons toch belangrijker.

Nog steeds een beetje onder de indruk van “de vondst” zijn we twee dagen later weer de berg ingetrokken, ditmaal met het gewenste fotomateriaal.

Na zorgvuldig en zeer voorzichtig met een zachte borstel de ergste resten zand en losse mergel van de gravures afgeveegd te hebben bleken de ingekraste tafereelen in een veel betere staat dan de laatste 35 jaar door iedereen was verondersteld en vermeld. Vergeleken met de afgietsels die D. v. Schaik enkele jaren na de ontdekking in 1931 van alle gravures liet maken en die we enkele weken eerder hadden gefotografeerd en bekeken, zijn de in de grot door ons teruggevonden gravures zelfs in een uitmuntende staat en veel duidelijker dan de gemaakte afgietsels.

Dit weerlegt ook de veronderstelling van onder andere J. Hagers dat “het vrijwel zeker is dat de gravingen het instorten van het houten afdak en de daaropvolgende puinstorting niet hebben overleefd” en dat “deze figuren zich reeds tijdens hun ontdekking in een zeer slechte staat bevonden” (SOK-Mededelingen 17, p. 33). Dit blijkt dus in feite maar een losse slag in de lucht te zijn!

Om mogelijk uitsluitsel te krijgen betreffende de ouderdom van de gravures hebben we contact opgenomen met de in Maastricht wonende Bert Schaap, archeoloog en zoals in 1986 vermeld in een regionaal dagblad, de enige Nederlandse specialist in de prehistorische rotstekenkunst. Zoals min of meer verwacht werd, was Schaap verrast en zeker bereid om een bezoek te brengen aan de gravures te Valkenburg en hieromtrent zijn mening te geven. Hij zou de eerste grottekenkunstdeskundige zijn die een belangrijk gedeelte van de gravures in hun werkelijke volle glorie zou bestuderen sinds ongeveer 35 jaar.

afb. 4: totaalbeeld gravures

Na de instorting van het afdak boven de gravures rond 1960 was daadwerkelijk onderzoek aan de gravures in situ en hun kenmerkende omgeving niet meer mogelijk geweest, om-

dat de inkrassingen onder een laag puin bedolven waren. Alle theorieën en meningen van de verschillende “kenners”, gepubliceerd gedurende de afgelopen vier decennia, waren dan ook alleen gebaseerd op onduidelijke afgietsels, enkele oude foto's en summiere beschrijvingen door derden.

Na onderzoek van de blootgelegde gravurengroep, voorstellende een mannelijk figuur, een hert met fraai gewei, een soort hond ter hoogte van de nek van het hert, een wild zwijn en een (herhaaldelijk omstreden) soort drietand, (zie afb. 4) en van de directe omgeving kwam Schaap tot de volgende conclusie: “Er zijn op het eerste gezicht aanwijzingen die er voor spreken, dat de gravures wel 10.000 jaar oud kunnen zijn, maar ook weer details die dat tegenspreken. De zogenaamde drietand pleit er niet voor, maar kan ook later zijn toegevoegd aan het tafereel. Dat er in de directe omgeving van de zogenaamde leefgrot Ahrensburg vuurstenen gebruiksvoorwerpen met een ouderdom van ongeveer 10.000 jaar zijn gevonden, is niet onomstotelijk verbonden met de ouderdom van de gravure, maar vormt een niet te verwaarlozen argument. Bestond in die periode de *Canis Lupus Domesticus* (familiaris) als zodanig, dat hij gebruikt werd bij de jacht zoals op de gravures schijnt te gebeuren?”.

Echt duidelijkheid wordt in dit verslag dus nog niet geschaapen.

Wel kwamen we na een eerste onderzoek gezamenlijk tot een volgende conclusie: dat het zeer de moeite waard zou zijn om in het belang van het eventueel verder te volgen onderzoek de andere nog bedolven gravures, gezien de kwaliteit van de reeds vrijgelegde gravures, op te graven. Deze dienen dan zeker geconserveerd te worden.

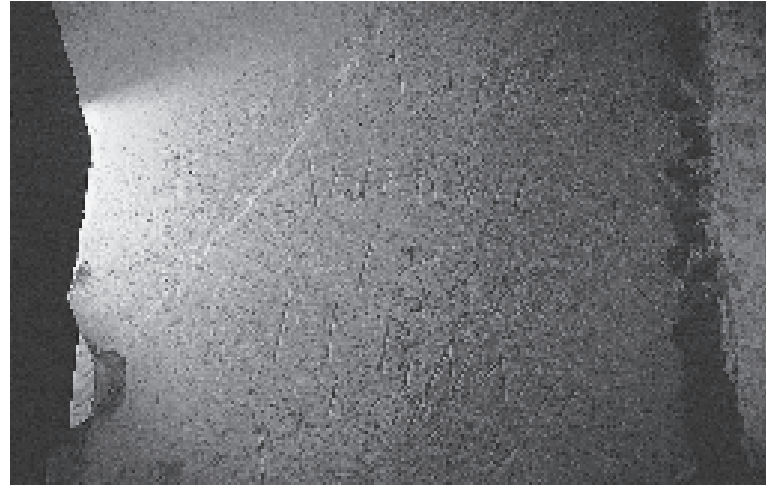
Het zou bovendien zeer zeker de moeite waard zijn om zorgvuldig eventuele sporen op en of in de bodem op hun ouderdom te onderzoeken en eveneens te conserveren, om een zo volledig mogelijk beeld te krijgen van dat, wat nu al meer dan een halve eeuw de prehistorische grot en prehistorische grottekeningen heet.

Als vooraanstaande Nederlandse en zelfs enkele buitenlandse op dit gebied erkende wetenschappers geen helder en eensgezind wetenschappelijk onderbouwd besluit kunnen vormen, mogen wij (de herondekkers) ons er zeker niet aan wagen. Persoonlijk willen en kunnen wij ons dus niet uitlaten over de ouderdom van de gravures.

Wat we wel kunnen en proberen is een samenvatting geven van de vragen die tijdens en na onze bezoeken onder de ruïne de kop opstaken en waar we oplossingen voor zoeken, die het bestaan van de gravures zouden kunnen verklaren.

Het vreemde aan de hele zaak is echter dat hoe meer oplossingen je probeert te vinden uit de ontelbare puzzelstukjes, die samen de Prehistorische grot heten, hoe meer vragen en onduidelijkheden er opduiken. Enkele van die onzekerheden en vragen zijn:

- Of de rond 1850 aangegraven grot vóór 1672 bij het opblazen van het kasteel bekend was? Dan verklaart dit het vinden van de door verhitte verkleurde mergelblokken en de aanwezigheid van dierlijke resten (kaak, bot) en potscherven in het puin die in 1961 bij de instorting van het afdak in de grot mee omlaaggekomen zijn. De potscherven werden overigens door een archeoloog als zijnde 15e en 16e eeuwse Brunssumse en Schinveldse kleipottenbakkers kunst gedetermineerd.

afb. 5: Société Vervietoise

- Kan de grot door de toenmalige bewoners als ondergronds vuilnisbelt gebruikt zijn en kunnen de verkleurde mergelbrokken afkomstig zijn van het opblazen van de Valkenburcht door de Staatse troepen in 1672? Dat verklaart echter nog niet hoe het mogelijk is dat in de meer recente gangen van de blokberg (na 1800 ontstaan) een zo groot groevegedeelte met een zelfde soort puin werd opgevuld, mede omdat in de beschrijving van Th. Dorren (1932) staat geschreven, dat een volgestorte gang van de blokberg leeg gemaakt dient te worden om beter bij de originele grot ingang te komen. Hiervoor zijn wel 2 aannemelijke verklaringen te bedenken:
 1. het puin werd bij de eerste ontdekking in 1850 al uit de grot gehaald;

2. het puin komt uit de Ruïne zelf en is tijdens een van de vele excavaties in de buitenlucht rond de eeuwwisseling opgegraven en via de schachten van de blokberg naar beneden gekiept, om zo gemakkelijk en goedkoop in het ondergrondse stelsel “opgeruimd” te worden. Zoals dat anno 1995 nog steeds gebeurde.

- We vragen ons nu, een jaar na de vondst, nog steeds af, hoe het mogelijk is dat niemand zich de moeite heeft getroost om eens echt te kijken waar de petrogliefen konden zijn en of ze werkelijk onvindbaar of verloren waren.

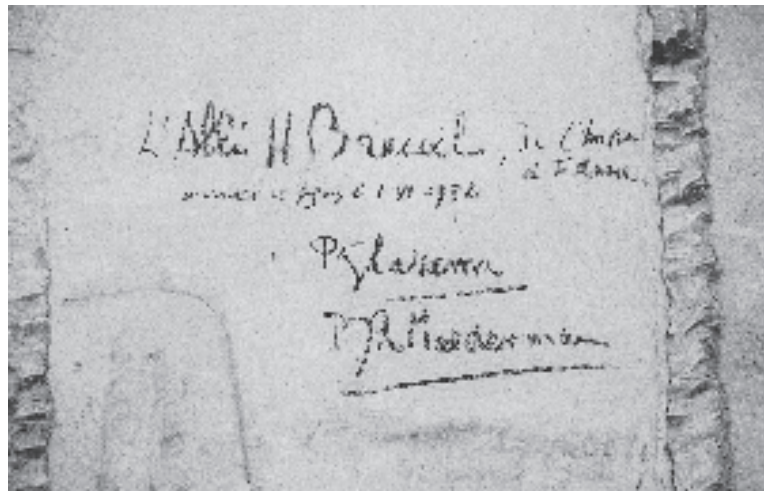
Er moet na de instorting van het afdak rond 1961 toch iemand op de hoogte zijn geweest van de geringe afstand tussen enerzijds het in 1932 leeggehaalde en nu goed begaanbare groevegedeelte van de blokberg en anderzijds de inkrassingen?

Je zou haast gaan denken dat ze bewust de keuze hebben gemaakt alles maar te laten voor wat het is. Zo hoeft er niemand een mening te geven waarvan hij al bij voorbaat weet dat er antithesen zullen volgen.

- Kan men zich voorstellen dat tijdens hun ondergronds bezoek in 1983 aan de blokberg de heren Span, Wouters, Musch, Groels, Dijkstra, Drijvers en Coninx, onder begeleiding van de heren Pisters, Schrooders en Alfons Crolla, de secretaris van de Kasteelstichting, op maximaal 50 cm. afstand van de inkrassingen verwijderd waren, waarvan 20 cm. losse grond en 30 cm. holle ruimte. Daarbij moet men niet te vergeten dat Crolla al in 1956 in begeleiding van zijn vader de heren Breuil, Modderman en Bekker wel naar de bewuste en toen nog niet ingevallen plaats bracht.

- Wie waren de dames en of heren van de Société Ver-vietoise die in 1888 een bezoek brachten aan dit blok-bergje, dat wel tot de minst aantrekkelijke stelseltje uit de omgeving zal hebben behoord (zie afb. 5)? Toch zijn ze er geweest. Dat bewijzen de meerdere op-schriften vlak naast de doorgang naar de grot. Ze kras-ten hun namen op de muur tegenover de plaats waar bijna 70 jaar later ook de heren Breuil, Modderman, enz. zich op de mergelwand vereeuwigden. (zie afb. 6).
- Wie maakte in de directe omgeving van de hiervoor ver-melde namen de vreemde inkrassingen die lijken op een lans of speer? Heeft hier iemand geprobeerd de speer behorende bij de antropomorfe na te tekenen of aan de hand van krassen in de mergel iets uit te leggen?

afb. 6: Modderman en andere

- Waarom is er door geen van de onderzoekers gedegen bodemonderzoek gedaan naar eventuele woonleeflagen in de bodem van de grot. Zelfs D. van Schaik, R. Doize en A. Breuil verzuimden dit. Van Schaik liet in de woonlaag wel gangen graven en putten maken om de tegenoverliggende wand te vinden. De woonlaag in de grot werd later voor het bezoek van de bijna tachtigjarige Breuil zelfs geëgaliseerd!
- Zouden de gravingen ooit aan de Ahrensburg cultuur zijn toebedeeld als er in 1983 geen vuurstenen gebruiksvoorwerpen in de directe omgeving van de grot gevonden waren? Voorheen werden ze door Dhr. Breuil toegeschreven aan het laatjong Paleolithisch of vroeg Mesolithisch. Door J. Hagers als zijnde vroeg middeleeuws en door A. Span in de diverse artikelen telkens onder andere namen, maar in het zelfde tijdvak geplaatst. De ene maal noemt hij het laat Magdalénien, dan ijstijdkunst, dan weer jong Paleolithisch, een andere keer uiterst late jong Paleolithisch en uiteindelijk Ahrensburg cultuur, maar wel telkens rond de 10.000 jaar oud.

Maar goed, er zijn sinds de eerste ontdekking en onze terugvondst al zoveel vragen onbeantwoord gebleven, dat het onderhand wel gebruikelijk lijkt te zijn. Dus nu naar enkele van onze vaststellingen en de hierop volgende conclusies.

De teruggevonden rotsgravures zijn, zoals al eerder in dit artikel gemeld, in een meer dan uitstekende staat, vergeleken met de afgietsels en de foto's die 1932 zijn gemaakt door D. v. Schaik. De foto's die R. Doize maakte in 1955 zijn de tweede keer ook mislukt of, in tegenstelling tot de afspraak, nooit in Valkenburg aangekomen, of uit het ar-

chief van de Stichting verdwenen, we hebben ze niet kunnen opsporen.

Als men met de juiste belichting de inkrassing bekijkt kan men zien dat de zogenaamde drietand, waar ellendbreed over uitgewijd is en waar al door kenners seks- en vruchtbaarheidssymbolen (A. Span,) en zelfs een man met erectie, weliswaar ondersteboven (A. Breuil) aan toebedeeld zijn, waarschijnlijk een fragment van een groter figuur is, dat lijkt op een beest met voorover gebogen kop of een menselijk hoofd en dan met name het gedeelte van hals en kin (foto's archieven L. Walschot, J. Laumen).

De holte die door ons de grot genoemd wordt, is langs de groevezijde, voorzover het gedeelte dat we konden onderzoeken, gedeeltelijk gekapt met zowel brede platpuntige als spitse kapwerktuigen. Het overige gedeelte ziet eruit als een natuurlijke formatie.

De wanden zijn op de meeste plaatsen onregelmatig maar glad, zoals dat vaker waargenomen kan worden op plaatsen waar lange tijd vee gestald is geweest, dat met de flanken tegen de muur schuurt of waar veelvuldig dassen of vossen langs de wanden door een nauwe doorgang naar binnen kruipen. Op een enkele plaats is een nis uitgekapt of vergroot.

Vergelijkend met de vele honderden foto's en dia's die ik in diverse landen maakte van zowel prehistorische als meer recentelijke woongrotten, kan ik, afgaande op het nu nog zichtbare grotgedeelte, niets anders vaststellen dat in deze grot wel degelijk bewoning is geweest. Een van de vele niet beantwoorde vragen is wanneer?

En vooral hoe lang het nog zal duren, voordat dit onderaards mirakel opgelost en aan het daglicht zal komen.

afb. 7:
De door A. Span (1985) met een pijl aangeduide
symbolen uit de abri "Loschbour" (Ernz Noire, Luxem-
burg) worden eenmaal als identiek en eenmaal als
variant vergeleken met de ingekraste drietand uit de
(prehistorische) grot van Valkenburg.

Na, op verzoek van de groeveeigenaren, meer dan een jaar gewacht te hebben met publikatie en/of bekendmaking van de herontdekte petrogliefen vinden we het nu tijd worden onze bevindingen te publiceren, mede ook omdat ons van verschillen de zijden te verstaan is gegeven, dat na ons diverse personen de gravures bezochten, fotografeerden, en “bestudeerden”.

Gezien de interessante voorgeschiedenis en de eventuele onvervangbare cultuurhistorische waarden van deze uitermate kwetsbare inkrassingen en hun omgeving (bijvoorbeeld het wel of niet een woongrot zijn) kan en mag deze her-herhervondst ons inziens niet alweer en nog langer ononderzocht blijven.

Er zou, om verder verval en een (nogmaals) misschien voor goed verdwijnen van de rotsgravures en de woongrot, enige haast gewenst zijn om nu tot een echt en gedegen en verantwoord professioneel onderzoek te komen.

Niet in de laatst plaats om aan de nu al 65 jaar durende discussie over de ouderdom, herkomst en authenticiteit een eind te maken.

Evenals de meeste andere middeleeuwse steden zal de middeleeuwse vestingstad Valkenburg in lang vergangene tijden welbekend geweest zijn met de steekspelen der ridders en edelen. Met spanning wachten we af hoelang het Valkenburgse welles/nietes-steekspel betreffende de ware toedracht der grot nog door zal gaan.

GERAADPLEEGDE LITERATUUR

DIEDEREN, J. - 1984: Archeologie in Limburg. Nieuwe gangen ontdekt onder kasteel te Valkenburg.

DORREN, Th. - 1932: Publications 68.

DOIZE, R., 1956: Les gravures rupestres de Valkenburg.

HAGERS, J. - 1991: SOK-Medelingen 17.

Middeleeuwse rotskunst te Valkenburg.

NOTTEN, J. - 1984: Geulrand 7.

Beschrift Valkenburg over unieke prehistorische tekeningen?

NOTTEN, J. - 1985: Geulrand 12.

Nog eens: de gravures van Valkenburg.

NOTTEN, J. - 1987: Geulrand 18.

Archeologisch nieuws uit Valkenburg.

NOTTEN, J. - 1992: Geulrand 37.

Nieuwe studie over de Valkenburgse gravures.

PISTERS, H. - 1984: Archeologie in Limburg 19.

Prehistorische gravures te Valkenburg.

PISTERS, H. - 1984: Archeologie in Limburg.

De Valkenburgse gravures nog even onder de loupe.

SCHAIK, D. van - 1937: Historisch maandblad voor geschiedenis.

SPAN, A. - 1984: *Archaeologische berichten 14.*
Prehistorische grotwandkunst ook in Nederland?
Jazeker en bovendien in relatie met de Venus van Geldrop.

SPAN, A. - 1984: *Archaeologische berichten 15.*
Enige aanvullende opmerkingen inzake de Valkenburgse gravures.

SPAN, A. - 1985: *Archaeologische berichten 16.*
Het symbool in de abri te Valkenburg.

SPAN, A. - 1987: *Archaeologische berichten 18.*
De identiteit der Valkenburgse gravures.

WOUTERS, A. - 1984: *Archaeologische berichten 14.*

Diverse krantenartikelen.

KAARTMATERIAAL

Kaart v. Schaik 1931.

Kaart v. Schaik Tunnel.

Kaart J. Crolla Abri.

Kaart v. Schaik Abri.

Kaart v. Schaik 1937.

Topogr. kaart J. Diederer.

Groevekaart combinatie Walschot, Laumen.

Zaagrichtingen kaart J. Laumen, L. Walschot.

Opvullingskaart L. Walschot, J. Laumen.

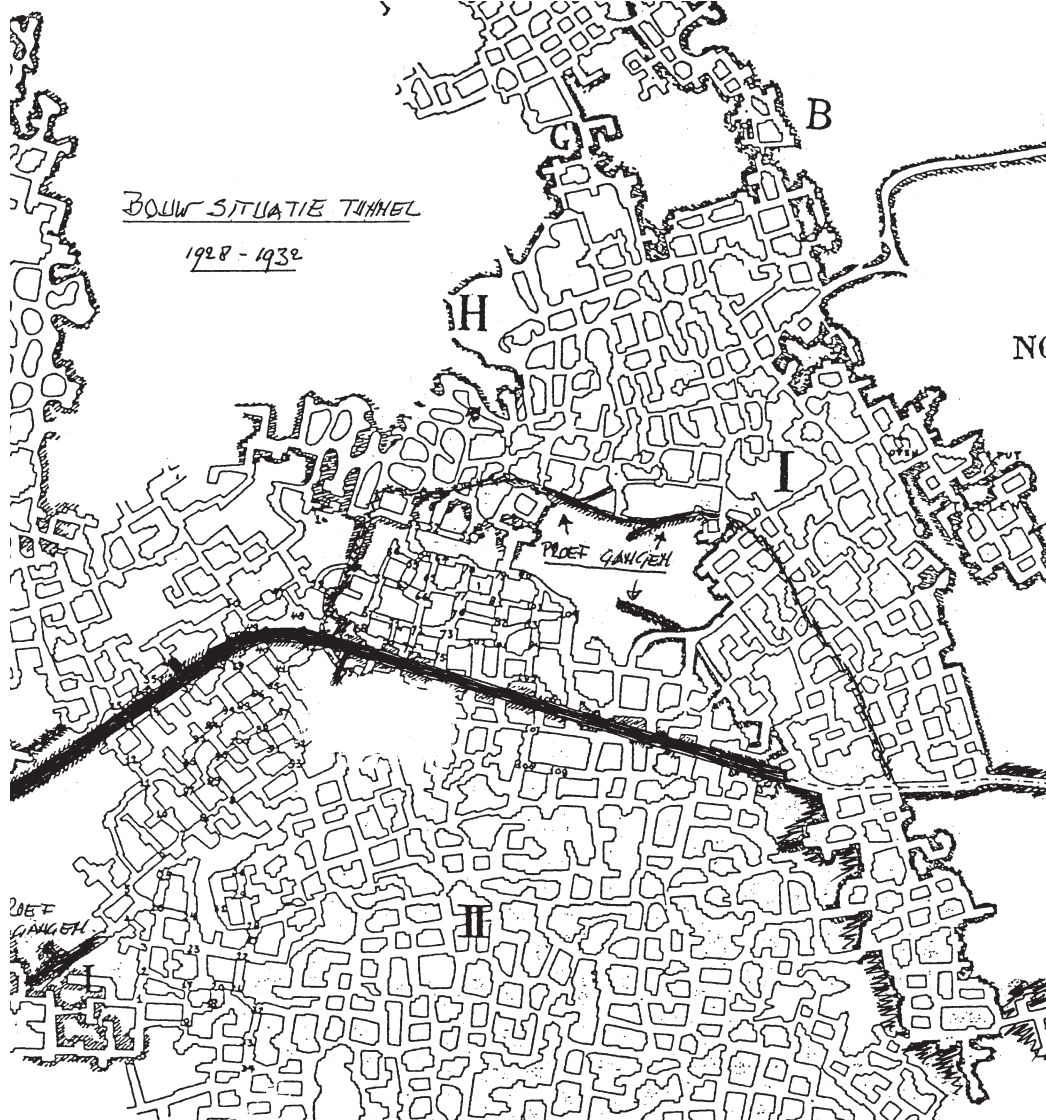
Kaart ingangen Berkelstraat L. Walschot.

Diverse andere kaarten grot.

Met dank aan Ton Breuls.

Bouw situatie Tinnel

1928 - 1932

ENIGE OPMERKINGEN BETREFFENDE DE BOUW VAN DE “VAN SCHAIK– TUNNEL”

Ing. W.C.L. van Schaik

Drossaardstraat 41

5663 GJ Geldrop

De N.V. Kalkmergel Mij. “St. Pietersberg” verkreeg in de twintiger jaren van rijkswegen concessie om een tunnel aan te leggen ter vervanging van in onbruik geraakte kabelbaan boven over de berg. De tunnel diende als rechtstreekse afvoerweg voor de gewonnen losse kalkmergel uit de groeve aan de oosthelling van de St. Pietersberg naar het aan de westhelling gelegen kanaal Luik-Maastricht, waar de mergel verscheept werd. Deze losse kalkmergel werd toegepast als grondstof in de glasindustrie, de cementindustrie en voor de vervaardiging van kunstmeststoffen.

Met de aanleg van de tunnel werd in de zomer van 1928 een aanvang gemaakt. Het begin van de tunnel moest ge-projecteerd worden door de losse deklagen, die de oosthelling van de berg bedekken. Daarom moest dit eerste deel van de tunnel geheel in gewapend beton worden uitgevoerd. In de zomer van 1929 waren deze werken uitgevoerd, men had toen het vaste gesteente bereikt, waar de eigenlijke tunnelgang gegraven kon worden.

Aan de hand van een oude, van oorsprong Franse, plattegrond van het gangenstelsel was men voornemens een deel van de gangen bij de tunnel te betrekken. Men stuitte echter op een groot aantal instortingen. Met behulp van de plattegrond werden uitvoerige verkenningen gemaakt door het instortingsgebied. Ook werden een aantal proefgangen gemaakt om een beter inzicht te verkrijgen van de situatie en de uitgestrektheid van het instortingsgebied. Uit dit alles bleek dat het oorspronkelijke plan om van bestaande gangen gebruik te maken, niet uitvoerbaar was wegens de grootte van het instortingsgebied. Daarom werden nieuwe plannen gemaakt en werkwijzen ontworpen om de tunnel onder de instortingen door te bouwen, uitgevoerd in gewapend beton.

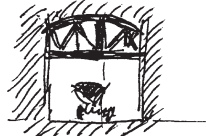
Om tot deze uitvoering te komen heeft men het tunnelprofiel in een aantal etappen uitgewerkt.

Op tekening 1 kunnen we deze fases als volgt zien:

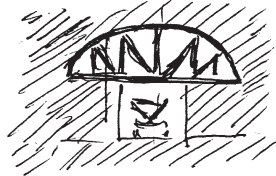
- 1 Eerst werd een kleine gang gedreven, juist hoog genoeg voor de werkzaamheden en breed genoeg voor de aan-

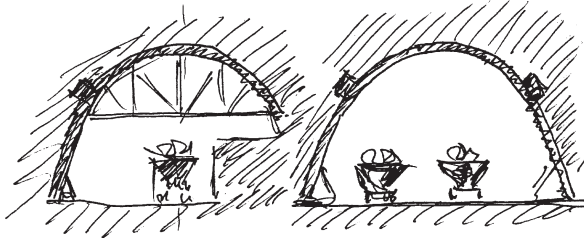
eerste profiel met houten stutten

uitgebreid en verhoogd profiel

dakprofiel met houten bekisting

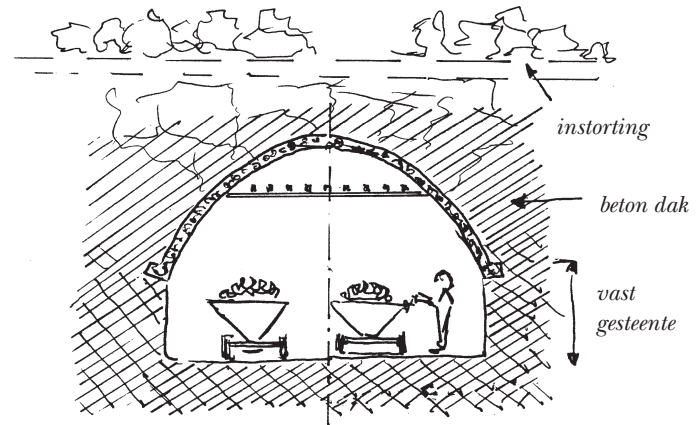
linker profiel met bekisting

totaal profiel

leg van een smalspoor met kiepwagens, voor afvoer van losgestoken mergel. Deze kleine afmetingen waren nodig om, al werkend onder het losse gesteente van het instortingsgebied, het steeds dreigende instortingsgevaar in de hand te houden. De kleine gang werd voorzien van houten stutten ten behoeve van de veiligheid.

- 2 Nadat de kleine gang een bepaalde lengte had bereikt, was het mogelijk de gang te verbreden en een zwaardere ondersteuning en bekisting aan het plafond aan te brengen. Hierbij werd reeds direct een gebogen gewelfvorm toegepast.

- 3 Na de verbreding werd overgegaan tot het aanbrengen van een definitieve houten ondersteuning en bekisting aan het plafond, volgens het ontworpen tunnelprofiel. De timmerwerkplaats voor de houten constructie lag in de gangen, waar zich nu de champignonkwekerij bevindt. Op een van de wanden is daar nog op ware grootte de werktekening te zien van de bouw van de tunnel.

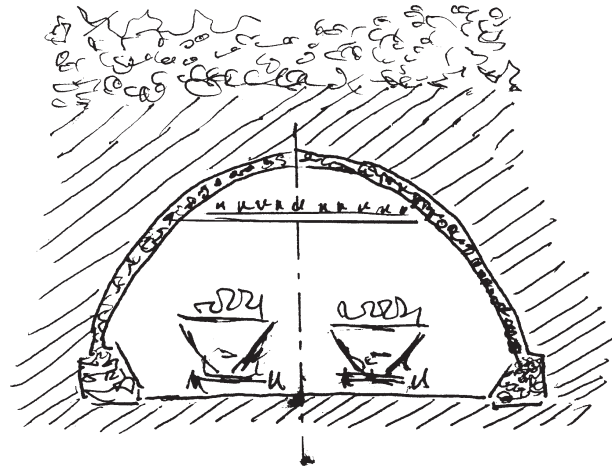
- 4 Het onderste gedeelte van het profiel werd aan één zijde uitgebouwd en van gewapend beton voorzien. Daarna volgde de andere zijde.
- 5 Het gehele profiel van de tunnel was gereed en het dubbel spoor voor het transport van de mergel kon aangelegd worden.

Naarmate men dieper onder de instortingen kwam, was het gesteente plaatselijk sterk genoeg om de betonnen plafondconstructie te dragen. Op die plaatsen in de tunnel vindt men over een bepaalde lengte tunnelwanden, waar aan de onderzijde stroken van ca 1,5 meter hoogte vaste mergel is gebruikt in plaats van beton.

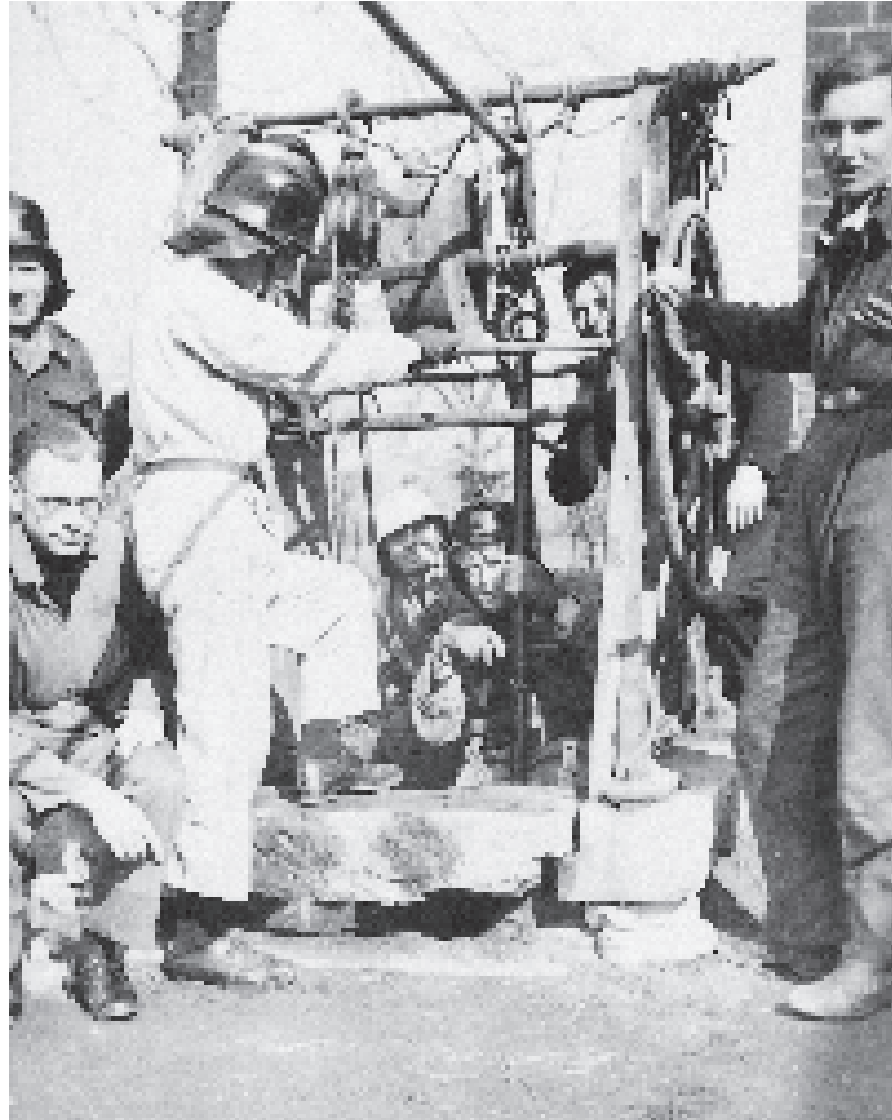
Tijdens de bouw van de tunnel onder de instortingen door, was men uiteraard voortdurend bevreesd voor instortingen gedurende de werkzaamheden. Een veiligheidsmaatregel was ondermeer het maken van een ca 8 meter hoge schacht, voorzien van een ladder, naar de bovenliggende gangen, die in geval van nood als vluchtweg konden dienen. Deze koker heeft eenmaal voor dat doel dienst gedaan. Later vond men de oplossing door eenvoudig een serie aan elkaar gesloten brede betonnen rioolbuizen op een van de rails te leggen. Met het weghalen van de houten ondersteuning en het aanbrenge van de bekisting heeft daar ooit een instorting bij plaats gevonden. Men kon toen door de rioolbuizen veilig naar buiten kruipen.

De reeds eerder vernoemde proefgangen zijn alle in gebogen profiel uitgevoerd. Waar men dit profiel in het Noordelijk gangenstelsel tegenkomt, heeft men te maken met een proefgang van rond 1928. Om voor de te maken vlucht-

koker het materiaal af te kunnen voeren werd een smalspoor aangelegd van de tunnel, via de hoge gangen en een nieuwe gang met het ronde profiel, naar gave en ongeschonden gangen. Daar diepten men de vloer uit voor het verder aanbrenge van het smalspoor. Dit geschiedde ca 75 centimeter diep en men kan deze uitdieping herkennen aan de schuine beitelsteek aan de onderzijde van de wanden. Tijdens de afbouw van de tunnel werd in 1930 voor het eerst gebruik gemaakt van springstoffen om vooral de hardere lagen los te maken. In het aangrenzend gedeelte, dat dicht bij het instortingsgebied lag, werkten men veel met houten stutten en balken volgens een systeem, dat ook in de mijnen gebruikelijk was. Deze zijn de afgelopen zestig jaren natuurlijk reeds lang vergaan. Toch vindt men op de grond nog de bruine sporen van die stutten terug.

betonnen profiel onder dekgrond en onder instortingen

DE PUTEXPEDITIE IN DE FALLENBERG OP 19 MAART 1949

Peter Houben

Cannerweg 193

6213 BD Maastricht

In 1880 wordt bovenop de Cannerberg het buitenhuis van de paters Jezuïeten, de Campagne, in gebruik genomen. Aan de voorkant links van het huis, dat pal boven de ondergrondse groeve de Fallenberg is gebouwd, is een 48 meter diepe water put gegraven. Deze waterput komt echter niet in de groeve zelf uit, maar voert dwars door een pilaar.

Met behulp van de in 1894 door pater Fred de Bruyn SJ voltooide plattegrond van de groeve wordt in datzelfde jaar de vermoedelijke pilaar, waarin de put zich bevindt, gelocaliseerd. Men onderneemt daarna een vergeefse poging om vanuit de berg in de put uit te komen.

In 1910 neemt pater Keller SJ opnieuw een initiatief om een doorstoot naar de waterput te realiseren. Een groep theologanten trekt de berg in en ze stellen zich op rondom de pilaar waarin de put zich bevindt. Zoals afgesproken laten precies om 12 uur paters van bovenuit al luidend een bel in de put zakken. Daar waar de bel het beste wordt gehoord begint men te kappen. En met succes, want pater Keller met zijn collega's slagen erin de lang gekoesterde wens te realiseren en een doorbraak naar de waterput te maken.

Latere verzoeken van de patersbergwerkers, die hun vrije tijd ondergronds met beeldhouwen en tekenen besteden, om van boven af, via de put, in de berg af te mogen afdalen worden steeds door de diverse rectoren afgewezen. Als in 1920 het centrale deel van de groeve dan ook nog instort worden er lange tijd geen "ondergrondse" activiteiten ont-plooid. Het deel onder de Campagne is door de instorting onbereikbaar geworden. Na 1923 wordt het zuidelijk deel van de berg creatief bewerkt. De toegang naar dit zuidelijk deel is de huidige ingang van de Bosberg (de huidige NATO-groeve). Vooral na de 2e wereldoorlog worden de paters

weer erg actief in het gangenstelsel, dat tot 1960 uitgroeit tot de huidige Jezuïetenberg.

Gedreven door nieuwsgierigheid wat zich achter de instorting onder de Campagne zal bevinden, nemen de paters Jan Hirs SJ en Paul Dresen SJ in 1949 het initiatief van een putexpeditie. Het idee wordt uitgewerkt, de rector geeft zijn toestemming en een ploeg wordt samengesteld.

De paters Hirs en Dresen vinden brandmeester Haarsma van de Brandweer Maastricht bereid om het plan technisch te ondersteunen. "In 1917 trok ik al met de Jezuïeten de berg in" vertelt de nu 91-jarige heer Haarsma. Als hij in 1949 van pater Hirs het verzoek krijgt om mee te werken aan de putexpeditie hoeft hij zich niet lang te bedenken. Luitenant Olivier van de Kon. Landmacht (verbindingsdienst) neemt de verantwoording voor de (telefoon)verbinding tussen de boven- en de ondergrond.

38

Na de voorbereidende bespreking gaat Haarsma aan het werk. Een handlier wordt achter op een brandweerauto gemonteerd. Er wordt een soort eenmansliftkooi gemaakt van een dikke buis, voorzien van hand- en voetsteunen, een fietszadel om te zitten en een gordel als veiligheidsriem. Dan wordt de hijsinstallatie van de waterput geschikt gemaakt voor het "personenvervoer".

Een ongeveer 60 meter lang touw van het Amerikaanse leger wordt aan de lier bevestigd en via de hijsinstallatie aan de liftkooi. Dan controleert men met een lantaarn aan een touw de diepte van de waterput.

Op de feestdag van St. Jozef, op 19 maart 1949, gaat de putexpeditie dan eindelijk beginnen. Een groep als bouwvakkers uitgedoste paters komt het klooster uit, met een brandweerauto voorop. De rector acht het toch veiliger om pater Steenkamp SJ te verzoeken mee naar beneden te gaan om "een oogje in het zeil te houden". Pater Paul Dresen blijft boven als verbindingsman en fotograaf.

Als eerste daalt pater van Hees naar beneden. Daarna volgt de expeditieleider Hirs en dan de rest.

Met carbidlampen als verlichting wordt het hele noordelijk gedeelte onder de Campagne bekeken. Het ziet er stabiel uit waar nog veel gewerkt in kan worden. Ook bekijkt men de mogelijkheid een wenteltrap om de put heen te maken, om zo direct en gemakkelijk vanaf de Campagne in het noordelijk gedeelte te komen. Rond 13.00 uur worden op verzoek van de expeditieleider koffie en broodjes naar beneden gelaten.

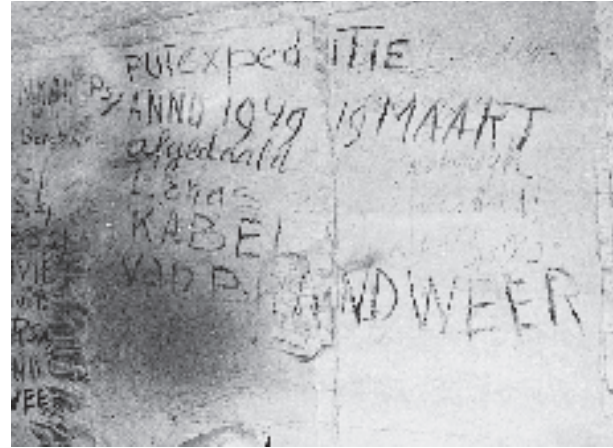
"Eigenlijk waren we toen klaar" vertelt de nu 82-jarige Jan Hirs, "maar we waren nog niet tevreden." Hoewel ze weten

dat de rector het niet goed zal vinden, wordt unaniem besloten om over en door de instorting van 1920 te trekken en zo een verbinding te maken met het zuidelijk gedeelte. Eerst wordt de putexpeditie op de gele mergelwand vereeuwigd en dan gaan ze op pad. De heer Haarsma: “Als er iets zou gebeuren, had ik in ieder geval de absolutie bij me!”

Pater Steenkamp herinnert zich nog goed, dat de tocht vanaf de put naar het zuidelijk gedeelte niet zonder gevaar was: “Bij de instortingen hingen de muren flink uit het lood, soms stonden grote schijven los van de muren. En de mergelblokken die uit het plafond van de gangen waren gevallen, vormden obstakels die niet zonder moeite te overwinnen waren. Ik meen dan ook dat ik onder het schriftelijk verslag van de expeditie geschreven heb: Dit mag nooit meer gebeuren; het is te gevaarlijk”.

Inmiddels maakt Paul Dresen, die boven taal noch teken krijgt van de expeditie ondergronds, zich ernstig ongerust. Na twee uur wachten gaat Paul Dresen, tegen alle afspraken in, zelf naar beneden om poolshoogte te nemen. Niets! Helemaal niets! De expeditieleden zijn verdwenen. Het angstige gevoel bekruipt hem dat de expeditie de instortingen ingetrokken zijn. Hij besluit om kalm te blijven en om 17.00 uur nog eens te gaan kijken in de berg.

De expeditie heeft inmiddels na vele uren zwerven het zuidelijk gedeelte van de groeve gevonden. Hier kennen ze goed de weg en al spoedig komen ze bij het “Heksenpoortje” dat, tegen alle afspraken in, ook nog open staat! Ze mogen van geluk spreken want ze hebben geen sleutel meegenomen. Via de champignonkwekerij in de Bosberg komen ze bij de ingangspoort (nu de toegang tot de NATO-berg),

die afgesloten is. Boven de poort is echter een klein gat en via dit gat klautert de expeditie naar buiten. Na 10 minuten lopen zijn ze weer op de Campagne, waar ze nog kunnen zien hoe Paul Dresen uit de put omhoog komt. “Het had niet langer moeten duren, anders was er professionele hulp ingeroepen” aldus Dresen.

Bij de rector bestaat er niet veel sympathie voor het idee om de put als definitieve ingang naar het noordelijk gedeelte te gaan gebruiken. Mede ook vanwege de hoge kosten worden alle plannen over de put met een eventuele wenteltrap opgeheven. Een jaar later wordt de waterput, die al sinds 1935 droog staat, met betonblokken en puin voorgoed dichtgestort.

Een bezoek dat ik in 1970 aan het noordelijk gedeelte bracht, leverde de foto van het opschrift van de putexpeditie op. Inmiddels is het gangenstelsel daar zeer onstabiel en kan niet meer bezocht worden.

1871
Jan 27
Wm. A. F. Murray
1115 N. 11th St
Philadelphia Pa
Address

ONGEVAL IN DE SCHARNDERBERG

John Knubben

Bombeydaal 7

6228 GT Maastricht

In de Scharnderberggroeve (van Wijngaarden nr. 105) staat het opschrift: *“Den 27 Februarij 1807 is W illem Paulissen hier dood gebleven”* . De speurtocht naar informatie over het ongeval bracht mij naar het Stadsarchief Maastricht. Daar vond ik in de archieven van de voormalige gemeente Heer de overlijdensakte van het slachtoffer. De hierin vermelde gegevens, gekoppeld aan de in 1988 door onze werkgroep in de groeve verrichte inventarisatie, brachten een aantal feiten aan het licht die ik de lezers van SOK-Medelingen niet wil onthouden.

Het beroep van blokbreker was gevaarlijk. In de loop der eeuwen hebben er in de mergelgroeves vele ongevallen plaatsgevonden waarbij slachtoffers te betreuren waren. De dood was in die periode, zeker voor het overgrote armere deel der bevolking, een normale metgezel. Men besteedde dan ook weinig aandacht aan een ongeval waarbij een blokbreker om het leven kwam. Als het ongeval vóór 1855 plaatsvond kan men er in de meeste gevallen in de archieven weinig van terug vinden. Met een opschrift in de desbetreffende groeve kan men dan al heel blij zijn. Het streven van SOK-lid Jan Spee om in zijn serie themaboeken een aflevering op te nemen, die handelt over dodelijke ongevallen in de mergelgroeves, verdient in mijn ogen dan ook ons aller steun. Het kan beschouwd worden als een hommage aan de vele arme drommels die “al werkende voor den vraat” de dood vonden.

De eerder vermelde overlijdensakte, die in het Frans opgesteld is, beschrijft vrij uitgebreid het ongeval in de groeve. De bijzondere omstandigheden waarbij Paulissen om het leven kwam zijn hier debet aan. Normaal gesproken geeft zo een akte slechts de hoogst nodige informatie.

12. Acte de Décès de Guillaume Paulissen

L'an dix huit cent sept le Vingt huitième jour du mois de fevrier à dix heures du matin, Baudouin Nours Guillaume Geelen Maire de la Commune de Heer & Keer, arrondissement de Maastricht, Département de la Meuse Inférieure sont comparus les sieurs Jean Smolders âgé de trente deux ans Cabaretier Domicilié en cette Commune près la montagne de Keer et Jacob Quaden âgé de trente quatre ans tailleur de Bieres Domicilié en la dite montagne. Lesquels nous ont Déclaré que le Vingt sept du Courant à onze heures du matin est Décédé subitement en la carrière de pierres de sable de cette Commune le nommé Guillaume Paulissen âgé d'environ cinquans ans Epoux de Marie Catherine Heuveneers Journalier de Profession Domicilié à Heer ressort de cette Commune. La mort subite du dit Guillaume Paulissen provient d'après la Déclaration des Comparans et d'après les Bravis Verbeurp tant du Maire Drellé sur les lieux le Vingt sept Courant à midi que Decedé de Monsieur Mancel Maître en Chirurgie de résidence à Maastricht en date du Vingt huit Courant à neuf heures du matin, de ce qu'il étoit occupé à tailler des pierres dans la carrière susdite. Vers les onze heures du matin une pierre s'est promptement détachée de dessus le têt et lui est tombée sur le Corps, que ce coup lui a causé un épanchement de sang très considérable au bas ventre par la rupture de quelques Vaisseaux et dont la mort en est suivie. Le Decedé est le fils de Joseph Paulissen et de femme Catherine Habets.

J'ont les Parties signés avec nous après lecture du présent acte de décès à l'exception de Jacob Quaden qui a déclaré n'advenir signés ni lués, fait et rédigé en la mairie de Heer & Keer en date que dessus.

M: *Peul Geelen* Jean Smolders

42

De tekst luidt:

"In het jaar achttienhonderdzeven, de achtentwintigste dag van de maand februari zijn om 10 uur 's morgens voor ons, Guillaume Geelen burgemeester van Heer en Keer, arrondissement Maastricht, Département van de NederMaas, verschenen de heren Jean Smolders, oud tweeëndertig jaren, cabarettier wonend in deze gemeente vlak bij de Keerderberg en Jacob Quaden, oud vierendertig jaren, blokbreker wonend aan de gezegde berg. Dezen hebben ons verklaard dat op de zevenentwintigste dezer om elf uur 's morgens genoemde Willem Paulissen, oud ongeveer vijftig jaren, echtgenoot van Catherina Heuveneers, dagloner van beroep, wonende te Heer dat tot het gebied behoort van eerder vermelde gemeente, op slag dood is gebleven in de mergelgroeve van deze gemeente".

In dezelfde archieven vond ik in de door de Franse overheersers verplichte volkstelling uit 1796, dat Wilhelmus Paulissen met zijn gezin "aan de Grote Straat" te Heer (de huidige Dorpsstraat) woonde. Hij was vader van een dochter en twee zonen. Als beroep werd "keuter" opgegeven. Dit was een kleine landbouwer die geen paard had. Doordat men niet genoeg opbrengst had om van te kunnen leven, werkte men daarnaast vaak als dagloner bij de grotere boeren in de omgeving. In de winterperiode had men geen inkomen, omdat de boeren dan geen werk konden verschaffen. Sociale voorzieningen waren er niet en het breken van mergelblokken in de groeve was voor velen van hen dan ook bittere noodzaak om "brood op de plank" te krijgen!

Bij een overval als dit was het toen regel dat de burgemeester gewaarschuwd werd. Burgemeester Geelen ging naar de plek van het ongeval. Daar aangekomen kon hij ook niets

anders dan vaststellen dat het slachtoffer overleden was. Hij besloot de “armendokter” naar de plaats van het ongeval te laten komen om de doodsoorzaak medisch vast te laten leggen. Dokter Mancel verscheen dan ook de volgende dag ten tonele.

Eerst een beetje uitleg over deze persoon. Door de Fransen zijn twee instellingen in het leven geroepen ten behoeve van de armenzorg. Dit waren het “Bureau Central de Bien-faisance” (Bureau van Weldadigheid, ook wel Armenzorg genoemd) en de “Commission Administrative des Hospices Civiles” (Bestuurscommissie Burger Ziekenhuizen).

Het kanton Maastricht, dat tot het Departement van de Neder Maas behoorde, was sinds 1802, wat de armenzorg betreft, verdeeld in vier wijken. De prefect oefende het onmiddellijke toezicht uit op de hulpverlening. Voor de directe hulpverlening kreeg elke tot het kanton behorende gemeente een “Bureau Auxiliaire” (hulpkantoor), dat echter geen zelfstandige beslissingen kon nemen. Deze hulpkantoren stonden onder leiding van de plaatselijke burgemeesters. Tot het kanton Maastricht behoorden, naast de kantonale hoofdplaats: Breust, Cadier, Eijsden, Gronsveld, Heer & Keer, Mesch, Oost, Ryckholt, Sint Pieter en de thans in België liggende plaatsen Bassenge, Eben-Emael, Kanne, Lanaye, Roclenge, Rosmeer, Valmeer, Vlijtingen, Vroenhoven, Wonck en Zichen-Zussen-Bolder. De Vroenhovense kernen Biesland, Caberg en Wolder behoren overigens nu tot Maastricht. In dit verhaal liet Burgemeester Geelen van Heer en Keer de “armendokter” naar de plaats van het ongeval komen als leidinggevende van het plaatselijk hulpkantoor van de armenzorg.

Dokter Mancel was voor beide bovengenoemde instellingen werkzaam. Via het “Bureau” was hij aangesteld als

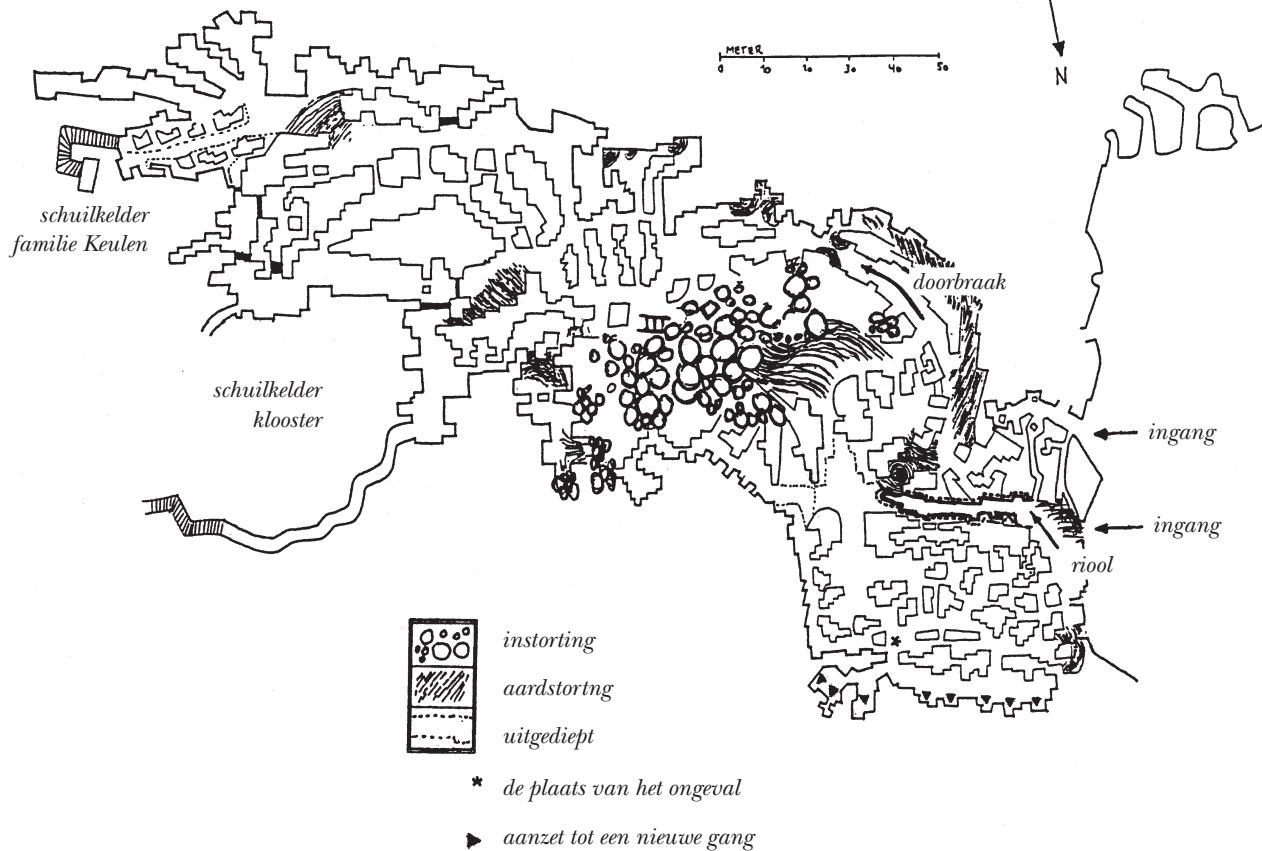
“armendokter” en had hij de zorg voor alle onvermogende zieken binnen zijn werkgebied. Hij ontving hiervoor een vergoeding van 360 Franc per jaar. Bij de “Commission” was hij verantwoordelijk voor de medische verzorging van bewoners van tehuizen of in het ziekenhuis opgenomen onvermogenen. Hiervoor ontving hij per tehuis, waarover hij de medische zorg had, een vaste vergoeding. Deze gecombineerde baan was in die dagen zeer gewild omdat de arts verzekerd was van een vast inkomen. Daarnaast was er ook nog gelegenheid voor een particuliere praktijk aan huis. De twee voornoemde instellingen zijn naderhand opgegaan in het “Burgerlijk Armbestuur”.

Na deze zijsprong ga ik verder met de tekst van de overlijdensakte: *“De onmiddellijke dood van genoemde Willem Paulissen is volgens de verklaring van de genoemde getuigen en het procesverbaal van de burgemeester, dat opgemaakt is in de loop van de middag van de zeventwintigste terplekke van het ongeval en volgens de op de achtentwintigste dezer om negen uur 's morgens afgelegde verklaring van mijnheer Mancel, Meester-Chirurgijn wonende te Maastricht, veroorzaakt doordat, tegen elf uur 's morgens, terwijl hij bezig was met het breken van stenen in de bovenvermelde groeve, een grote hoeveelheid stenen boven zijn hoofd plotseling omlaag gevallen is en hem op het lichaam getroffen heeft. De dood is veroorzaakt doordat de klap enkele bloedvaten heeft doen scheuren, waardoor een zeer aanzienlijke inwendige bloeding in het onderlijf veroorzaakt is. De gestorvene is de zoon van Joseph Paulissen en van Anne Catherine Habets. De betrokken partijen hebben na lezing de overlijdensakte ondertekend, met uitzondering van Jacob Quaden die verklaard heeft noch te kunnen lezen noch te kunnen schrijven. Opgesteld in het gemeentehuis van Heer & Keer op bovenvermelde datum”*. Het stuk is ondertekend door burgemeester Geelen en Jean Smolders. Tot zover de akte.

*Een grote hoeveelheid stenen boven zijn hoofd is plotseling omlaag gevallen.
foto: J. Knubben*

situatieschets Scharnderberggroeve (nr. 105)
Br. J. Slenter en Br. E. v. Rossum, april 1970
bewerkt door: J. Knubben, december 1995

In de “Scharnderberg” is er in de omgeving, waar volgens het opschrift Willem Paulissen de dood heeft gevonden, sprake van veel storingen in de mergellaag. Op meerdere plaatsen is hier de aanzet te zien tot een nieuwe gang waar deze blokkbrekers wanhopig, doch tevergeefs, op zoek zijn gegaan naar mergel van een betere kwaliteit.

In het kader van dit artikel is het tevens interessant twee opschriften te vermelden die in de onmiddellijke nabijheid van het ongeval op de wand aangebracht zijn en die eveneens de slechte mergelkwaliteit op die plaats illustreren. Zo schrijft de blokkbreker Theodorus Heuts op de plaats waar men tevergeefs gezocht heeft naar betere mergel: *“Hier in dit werk is geen fortuyn meer te behaelen; hier is gewerkt in het jaar 1807 den 22 februarij”*.

Simon Quaden schrijft in dezelfde periode op de wand: *“Hier is goede blok was hij maar niet kapot”*.

Een paar dagen daarna gebeurt het ongeval waarbij Willem Paulissen de dood vindt.

Slechte mergel betekende dat er door de blokkbrekers niets verdiend werd en dat men thuis voor de vaak kinderrijke gezinnen dan ook niet te eten had. Met dit gegeven in het achterhoofd is het begrijpelijk dat blokkbrekers aan opbrengst de voorkeur gaven boven veiligheid, tenminste voorzover zij daar weet van hadden. Een extra argument hiervoor halen we uit het gegeven dat er van toezicht bij het blokkbreken in 1807 nog geen sprake was. De plaats in de groeve waar Willem Paulissen de dood gevonden heeft, is dan ook een schoolvoorbeeld van roofofbouw. Het plafond terplekke meet 7 mtr. bij 9 mtr. De pilaren zijn te gering van omvang om voldoende ondersteuning te kunnen bieden. Deze werkwijze is Willem Paulissen noodlottig geworden.

Afgaande op de opschriften in de “Scharnderberg” en de in de diverse archiefstukken vermelde blokkbrekers, kan men ervan uit gaan dat in de winter van 1807 in de “Scharnderberg” minimaal 6 blokkbrekers binnen een klein gebied bezig waren met dit zwaar, ongezond en gevaarlijk werk “het hoofd boven water te houden”. Een pijnlijk detail ter illustratie van het gevaar is het feit dat we uit eerdere publicaties weten dat Jacob Quaden op 24 november 1831 in de Keerderberg eveneens getuige zal moeten zijn van het ongeval waarbij zijn oudste zoon Jacobus om het leven komt doordat deze bij het blokkbreken geconfronteerd wordt met het plotseling leeglopen van een aardpijp.

Voor de lezer nog een kleine anekdote die aantoont dat archiefonderzoek je voor verrassingen kan plaatsen, waardoor zaken die zéker lijken, onzeker kunnen worden! In de overlijdensakte van Willem Paulissen staat Jacobus Quaden vermeld als getuige. Hij zou volgens de opgave in het proces verbaal in 1807 34 jaren geweest moeten zijn. Uit eerder archiefonderzoek was mij echter gebleken dat hij omstreeks 1782 geboren was en toen dus niet ouder dan 25 jaar geweest kon zijn!

Dit wekte uiteraard mijn nieuwsgierigheid. Hadden we hier te maken met een andere persoon of had ik iets verkeerd weergegeven? Als je wetenschappelijk verantwoord te werk wilt gaan, zal zoiets nader onderzocht dienen te worden. Een tijdrovend onderzoek, waarvan ik u de details zal besparen, leverde de conclusie op dat het hier met een zekerheid van 100% handelde om één en dezelfde persoon. Onze Jacobus wist, zoals veel mensen in die tijd, gewoon niet hoe oud hij was! Je komt dan ook vaak in allerlei documenten tegen dat bij de leeftijd “ongeveer” vermeld staat. Jacobus Quaden heeft door zijn onwetendheid in 1807 mij in 1995

met heel wat extra werk opgezaaid. Hij had echter heel wat andere dingen aan zijn hoofd dan de vrije tijd van een “twintigste eeuwer”! Hij moest eens weten!

GERAADPLEEGDE BRONNEN

Gemeentearchief Maastricht, bevolkingsregister van de voormalige gemeente Heer.

Gemeentearchief Margraten, bevolkingsregister van de voormalige gemeente Cadier en Keer.

Rijksarchief Limburg te Maastricht, toegangsnr. 04.01, inventarisnr. 11092 - 762, Événements extraordinaires et délits, Rapports trimestriels 1830 - 1839.

GERAADPLEEGDE LITERATUUR

F.H.M. Roebroeks en J.J.G. Luijten, Maastricht 1993, Inventaris van de archieven van de Burgerlijke Instellingen van weldadigheid in Maastricht 1796-1964, Inventaris-reeks 7.

F.S. van Westreenen en J.M.M. Cobben, Maastricht 1984, “De conditie van de blokbrekers te Heer”, SOK-Mededelingen 4.

J. Knubben, Maastricht 1992, “De Scharnderberggroeve” en “De Keerderberggroeve”, SOK-Mededelingen 20.

J. Knubben, Maastricht 1995, “Een instorting met gevolgen”, SOK-Mededelingen 23.

Dankwoord

Ik ben dhr. Luyten van het Gemeentearchief Maastricht zeer erkentelijk voor zijn inspanningen om mij informatie te verschaffen betreffende “armendokter” Mancel.

COLOFON

SAMENSTELLING EN REDACTIE

Ton Breuls
Joep Orbons

VORMGEVING

Stefan Graatsma, Maastricht

GRAFISCHE VERZORGING

Bureau van de Manakker, Maastricht

DRUK

Swalmer handelsdrukkerij, Swalmen

48

Redactieadres:
Bovenstraat 28
3770 Kanne/Riemst
België

For summaries in English, please contact the editor at:
Editor SOK Mededelingen
Bovenstraat 28
3770 Kanne/Riemst
Belgium

De Studiegroep Onderaardse Kalksteengroeven is geassocieerd met Subterranea Britannica (UK).

Er wordt naar gestreefd SOK Mededelingen minimaal 2x per jaar uit te geven.

Prijs van deze uitgave:

VOOR ABONNEES

f 12,50 of Bfr. 225 inclusief verzendkosten door overmaking van f 12,50 via bijgevoegde acceptgiro of door overmaking van Bfr. 225 op rekeningnummer 000 - 150 7143 - 54 t.n.v. Natuurhistorisch Genootschap in Limburg
Postbus 882
NL 6200 AW Maastricht

LOSSE VERKOOP

f 15,00 of Bfr. 275 tegen contante betaling op het redactieadres.
f 17,50 of Bfr. 320 inclusief verzendkosten uitsluitend schriftelijk te bestellen bij:
Publicatiebureau Natuurhistorisch Genootschap
Groenstraat 106, 6074 EL Melick
door overmaking van de kosten op postrekening
Nederland 429 85 1
België 000 - 1616562 - 57
onder vermelding van het gewenste.

Copyright auteursrechten voorbehouden, overname slechts toegestaan na voorafgaande schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN 1382-2608